

Διαφωτισμός και ονοματοδοσία στον ελληνικό κόσμο

ΣΩΤΗΡΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Υποψ. Διδάκτωρ του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ελλάδα
Email: historys231@yahoo.com

1. Εισαγωγή

«Ἀρχὴ παιδεύσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις», σύμφωνα με τον Επίκτητο και σε μια τέτοια επίσκεψη θα προβούμε, με σημείο αναφοράς στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό και τις συνακόλουθες αλλαγές που συντελέστηκαν συνετελέσθησαν στην ονοματοδοσία.

Προηγουμένως όμως, θεωρούμε απαραίτητη την επίσκεψη του ίδιου του ονόματος. Στην *Οδύσσεια* ο Αλκίνοος θεωρεί αυτονόητη την ύπαρξη του ονόματος καθώς κανείς δεν είναι ανώνυμος¹. Στον *Αγαμέμνονα* ο χορός συνδέει παρετυμολογικά, παρά ετυμολογικά, το όνομα της Ελένης, με τα δεινά που προκάλεσε η πανέμορφη γυναίκα². Το ίδιο το όνομα Ελένη λειτουργεί ως κάτοπτρο ζητημάτων που χρήζουν επιστημάνσεως: πρόκειται για ένα όνομα αρχαίο ελληνικό, που υιοθετημένο από την εκκλησιαστική παράδοση ταυτίστηκε σε μεγάλο βαθμό μαζί της. Κατ' αυτό τον τρόπο, το όνομα επιβίωσε στους αιώνες που ακολούθησαν την επικράτηση του χριστιανισμού, όταν το πλείστα των αρχαίων Ελλήνων ανθρωπωνύμια εξοβελίσθηκαν από το ονοματολόγιο των χριστιανών, ως συνακόλουθο εξάρτημα της αρχαίας θρησκείας.

Όπως φαίνεται και μέσα από το ομηρικό απόσπασμα, το όνομα καθορίζει το άτομο προσφέροντάς του ουσιαστικά την ταυτότητα και την υπόστασή του³. Το γεγονός πως στο λόγο του Δημοσθένη *Πρὸς Βοιωτὸν. Περὶ τοῦ Ὄνοματος*, αναφέρεται για πρώτη φορά ζήτημα νομικής προστασίας και κατοχυρώσεως του ονόματος, επιβεβαιώνει την ηθική αξία και κυρίως τον λειτουργικό ρόλο του σε μια ευνομούμενη πολιτεία⁴.

Ως εκ τούτου, η ιστορική γλωσσολογία αποτελεί, πέρα από αυτόνομο κλάδο της γλωσσολογίας, μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες διακλαδώσεις της Επιστήμης της Κλειούς, εφόσον η αλλαγή στη γλώσσα θεωρείται βαρόμετρο άλλων φαινομένων ιστορικής αλλαγής⁵.

Σημειωτέον, πως, καθώς τα επώνυμα καθιερώθηκαν μόνο μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, με το Βασιλικό Διάταγμα «περὶ τῆς ἀρμοδιότητος τῶν Νομαρχῶν καὶ περὶ τῆς κατὰ Νομαρχίας υπηρεσίας» του 1833⁶, κατά την προηγούμενη περίοδο τα βαφτιστικά ονόματα ήταν εκείνα που βασικά προσδιόριζαν το πρόσωπο, ενώ τα επίθετα ή τα παρωνύμια λειτουργούσαν μάλλον βοηθητικά⁷.

2. «Τῶν ἁγίων ἀνδρῶν τῶν ἀρετῇ διαλαμπάντων» προσηγορίαί

«Μὴ τοῖνυν μηδὲν ἡμεῖς τὰς τυχοῦσας προσηγορίας ἐπιτίθωμεν τοῖς παισίν, μηδὲ τῶν πάππων, καὶ τῶν ἐπιπάππων, καὶ τῶν πρὸς γένος διαφερόντων τὰς ὀνομασίας αὐτοῖς χαρίζομεθα, ἀλλὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν τῶν ἀρετῇ διαλαμπάντων, τῶν πολλὴν παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐσχηκότων», συνιστοῦσε ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος στους χριστιανούς, τὸν τέταρτο αἰῶνα⁸. Κατ' αὐτὸν τρόπον ἡ ἐλληνικὴ ὀνοματοθεσία ἐδῶσε τὴ θέση τῆς στὴν ἐκκλησιαστικὴ, ἡ ὁποία ἐξελίχθηκε σε καθεστῶς στὸν ἐλληνικὸν χώρον⁹. Δὲν ἐξαφανίστηκαν ἐντελῶς τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ὀνόματα, ἀλλὰ ἡ περιορισμένη παρουσία τους, ἀποτελοῦσε τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ κανόνα¹⁰.

Τὸ παιδί, ἐπομένως, λάμβανε τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου, ὥστε νὰ τελεῖ ὑπὸ τὴν προστασία του καὶ νὰ φωτίζεται ἀπὸ τὴ χάρι του¹¹. Σὲ εποχές ὅπου ἡ νοσηρότητα ἦταν μεγαλύτερη, καὶ κομπογιαννίτες εὐαγγελίζονταν θαυματουργές θεραπείες καὶ μοσχοπουλοῦσαν μαντζούνια, με ἐνίοτε μοιραία κατάληξη, ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς προστάτες καὶ θεραπευτὲς Ἁγίους ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερη καὶ τὰ ταξίματα τρόπος ζωῆς¹². Ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶναι σπάνιο καὶ τὸ φαινόμενο ἀναζήτησης ἐκκλησιαστικῆς εορτῆς, γιὰ ὀνόματα ἐρανισμένα ἀπὸ ἄλλες πηγές¹³.

Τέτοια πηγή εἶναι καὶ ἡ Ἀρχαία Ελλάδα, τῆς ὁποίας οἱ θεοί, οἱ ἥρωες καὶ οἱ σοφοὶ μεταβλήθηκαν σε Ἁγίους, με ἐκκλησία καὶ ἡμέρα ἐπιτελέσεως μνήμης. Στὸ ἔργο τοῦ *Περὶ Ἡρώων, Στρατηγῶν, Φιλοσόφων, Ἁγίων καὶ ἄλλων ὀνομαστῶν ἀνθρώπων, ὅποῦ ἐβγήκασιν ἀπὸ τὸ νησί τῆς Κύπρου*, ὁ Νεόφυτος Ραδινός μνημονεῦει ἀνάμεσα στους ἁγίους καὶ τοὺς ἐξῆς: Ἀλέξανδρο, Ἀριστίωνα, Ἀρκάδιο, Ἀριστόβουλο, Ἰππόλυτο, Νέστωρα καὶ Νικάνωρα¹⁴.

Ἄλλος παράγων σύνδεσης τῆς ὀνοματοδοσίας με τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοση ἦταν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τῶν τοπικῶν ἢ πολιούχων Ἁγίων¹⁵. Ἄλλωστε, τὰ ὀνόματα Ἰωάννης, Μαρία, Ἄννα καὶ τὰ παράγωγά τους εἶναι προσφιλέστατα στὸν ἐλληνικὸν χώρον, παρά τισ ἐβραϊκὲς ρίζες του. Εἶναι προφανές, δηλαδή, πως τὸ χριστιανικὸ περίβλημα ὑπερτερεῖ σε σημασία τῆς προελεύσεως¹⁶.

Στὸν ἐλληνικὸν χώρον τὸ καθεστῶς τῆς θρησκευτικῆς ὀνοματοθεσίας, σύμφυτο θὰ λέγαμε με τὸ Βυζαντινὸ πολιτισμὸ, διεργάγη μόνον με τὴν εἴσοδο στους Νέους Χρόνους καὶ τὸν σύμφυτο με αὐτοὺς Διαφωτισμὸ¹⁷. Θὰ ἔγραφε ὁ Παπαζαφειρόπουλος στα 1887: «Οὐ προ πολλοῦ δὲ λαμβάνονται καὶ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ὀνόματα, ἐν ᾧ πρὸ τοῦ 1821 ἀσεβὲς ἐθεωρεῖτο νὰ φέρῃ τις ὄνομα ἀρχαίου ἕλληνο, καὶ ἐκ τούτου σπανιώτατα ἀπαντᾷ ἐπὶ τουρκοκρατίας τοιοῦτον»¹⁸. Στὴν Ἑυρώπη ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ "ἀνακάλυψη" τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ὀνομάτων εἶχε συντελεστεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν 15^ο αἰῶνα, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν τάσεων τῆς Αναγέννησης.

3. Αρχαία Ελλάδα – Ευρώπη – Έλληνες: Μια σημαίνουσα τριλογία

Στην Ευρώπη, η επανεμφάνιση των αρχαίων ελληνικών και των λατινικών ονομάτων υπήρξε καταρχήν κατ' αρχάς φαινόμενο της ιταλικής Αναγέννησης και προνόμιο ή γνώρισμα των ανωτέρων κοινωνικών τάξεων. Στο κατάφλι του 15^{ου} αιώνα, τα ονόματα Αγαμέμνων, Μινέρβα, Ολυμπία, Κασσάνδρα, Αινείας, Αριστοτέλης, Ηρακλής, Καίσαρ, Ρωμύλος, Αλέξανδρος και Αννίβας παρουσιάστηκαν ξανά στην ιταλική ανθρωπωνυμία. Ωστόσο η παρουσία αυτή κατέστη επιβλητική μόνο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Το φαινόμενο της αρχαίας ελληνικής ονοματοδοσίας εξελίχθηκε μαζί με τις άλλες αναγεννησιακές τάσεις και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες: στη Γαλλία, στη Βρετανία και στην Ολλανδία, όπου τρανό παράδειγμα αποτελεί ο Gerrit Gerritszoon (1466-1536), ο γνωστός μας Desiderius Erasmus Roterdamus ή πιο απλά Έρασμος. Ο Johannes Hausschein (1482-1531) έγινε Οικολαμπάδιος και ο συνεργάτης του Λούθηρου Philipp Schwarzerde (1497-1560) μεταφράστηκε σε Μελάγχθων¹⁹. Σημειωτέα είναι και η υιοθέτηση ενός αρχαίου ελληνικού ονόματος, μαζί με το βαπτιστικό²⁰.

Οι αναγεννησιακές καταβολές του φαινομένου είναι απόλυτα κατανοητές, αν αναλογιστούμε τη στροφή των λογίων της Αναγέννησης και του Ουμανισμού στην αρχαιότητα για την εύρεση προτύπων διανόησης²¹.

Στη Γαλλία αποφασιστικό ρόλο στην καλλιέργεια της αρχαίας ελληνικής παιδείας διαδραμάτισαν, τον 16^ο αιώνα, ο Έρασμος, ο Guillaume Budé και ο Zack Amyot. Στο Παρίσι ήταν που ο Έρασμος διατύπωσε, στα 1501, τις απόψεις του για την υπεροχή της ελληνικής παιδείας έναντι της λατινικής, εξηγώντας πως «στους Λατίνους συγγραφείς δεν ανακαλύπτεις παρά ρυάκια και ρηχές λίμνες, ενώ στους Έλληνες χρυσόρρυτες πηγές και χρυσά ποτάμια»²².

Κατά τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού, κήρυκες του ορθού λόγου και πολέμιοι της θρησκοληψίας, προέβαλαν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό ως πρότυπο κοσμικού πολιτισμού, απελευθερωμένου από τα θέσφατα της Βίβλου και τους Έλληνες ως εκείνους που πρώτοι ανακάλυψαν το πνεύμα και χαλιναγώγησαν το παράλογο²³.

Στην Αρχαία Ελλάδα έστρεψαν το βλέμμα και οι αστοί ηγέτες της Γαλλικής Επανάστασης για να ερανίστουν πρότυπα ήθους (σεμνότητα) και διοίκησης (Σπάρτη) αλλά και ονόματα²⁴.

Ο 19^{ος} αιώνας βρήκε την Ευρώπη έτοιμη να μετουσιώσει σε πολιτισμό και πολιτική πράξη την ελληνική κληρονομιά της και τους Έλληνες να δρέπουν, κατά την Επανάσταση, ως αντίδωρο της προσφοράς τους ίσως, το φιλελληνισμό²⁵. Λάμβαναν όμως οι Έλληνες και την απογοήτευση ή και την περιφρόνηση για την κατάσταση στην οποία εξέπεσαν. Οι ιδέες, η παιδεία, ο θαυμασμός και η περιφρόνηση, όλα εξ Εσπερίας

εκπορευόμενα, δημιούργησαν μια συνισταμένη που οδήγησε στο νεοελληνικό διαφωτισμό και στη συνακόλουθη ελληνική αρχαιονομία.

4. Διαφωτισμός και Ιστορία

Σύμφωνα με τον Πασχάλη Κιτρομηλίδη, κατά το διάστημα 1750-1800 «η ελληνική συνείδηση, με τη στάθμιση του κανονιστικού της περιεχομένου και την κριτική αποτίμηση του κοινωνικού της περιβάλλοντος, υπό το φως των ιδεών του Διαφωτισμού, επιτέλεσε τη μετάβαση από το στάδιο της παράδοσης σε εκείνο της νεωτερικότητας»²⁶.

Μια τέτοια μετάβαση συντελέστηκε και στο επίπεδο των ονομάτων. Κατ' αυτό τον τρόπο, πλάι στα παραδοσιακά ονόματα, τα ερανοσιμένα από την εκκλησιαστική παράδοση, εμφανίστηκαν και ονόματα ερανοσιμένα από το αρχαιοελληνικό παρελθόν. Υπήρξαν τα ονόματα τα βαφτιστικά, μία έκφραση ή ένα εργαλείο της «κατάκτησης του κόσμου της ιστορίας», η οποία αποτελούσε ουσιώδη συνιστώσα της πνευματικής εμπειρίας του Διαφωτισμού²⁷. Στο πλαίσιο του Διαφωτισμού οι Έλληνες άρχισαν να ανακαλύπτουν τους ιστορικούς τους δεσμούς και να επιζητούν την επανασύνδεσή τους με το αρχαίο τους παρελθόν. Μέσα από την μελέτη της ιστορίας ανακάλυψαν και τα ονόματα των μακρυνών εκείνων προγόνων, που με τον πολιτισμό τους κατέκτησαν την οικουμένη.

Η αίσθηση της συνέχειας αποζητούσε τρόπους έκφρασης, τεκμήρια ουσιαστικά, πέρα από την επίγνωση του γεγονότος ότι οι Νεοέλληνες ζούσαν στον ίδιο χώρο και μιλούσαν την ίδια γλώσσα με τους αρχαίους²⁸. Το καινούριο έπρεπε να προβληθεί ως οικείο, ο θρύλος να ταυτιστεί με το παρελθόν²⁹. Η σφυρηλάτηση της νεοελληνικής συνείδησης περνούσε μέσα από την αναβίωση του αρχαιοελληνικού παρελθόντος και την ενεργητική έκφραση της συνέχειας. Η ίδια η αναβίωση του αρχαιοελληνικού πνεύματος προϋπέθετε την απαγκίστρωση από το θρησκευτικό παρελθόν, γεγονός που θα επέτρεπε στην έκφραση και την σκέψη να κινηθούν με ενάργεια σε νεωτερικές ατραπούς.

Δια της φοιτήσεως σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια αλλά και σε πρότυπα εκπαιδευτήρια στον ελληνικό χώρο, οι Έλληνες γίνονταν κοινωνοί των ιδεών του Διαφωτισμού³⁰. Γράφοντας για την Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων (18^{ος}-19^{ος}), ο Γάλλος περιηγητής Francois Rouqueville θα σημείωνε την ύπαρξη Ελλήνων «σοφών διαπρεπών» και πολλών Ελλήνων που «μιλάνε αρχαία ελληνικά όπως στα ένδοξα χρόνια της Αθήνας», παραβάλλοντάς με την αμάθεια των προηγούμενων χρόνων³¹. Στα σχολεία η Ιστορία διεκδικούσε τη θέση της πλάι στην *Οκτώηχο* και το *Ψαλτήρι*, ώστε οι Έλληνες να αρχίσουν «νέαν ζωήν»³². Καθώς η ιστορία συνέδεε το παρόν με το παρελθόν και καθώς οι κοινωνοί της ιστορικής γνώσης πίστευαν ολοένα και περισσότερο

στη σύνδεση αυτή, η επιβεβαίωση της τελευταίας ήταν το φυσικό επακόλουθο. Το όχημα για την επιβεβαίωση ήταν η μίμηση, η οποία αναζήτησε ποικίλους διαύλους.

Η αλλαγή στην ονοματολογία ήταν ένας τέτοιος δίαυλος. Το γεγονός πως το παιδί θα λάμβανε το όνομα του θεού ή του ήρωα, της θεάς ή της μούσας δεν σήμαινε απλά τη συγγένεια αλλά υποδήλωνε παράλληλα τη σφοδρή επιθυμία εκδήλωσης των αρετών των προγόνων. Η μελέτη της ιστορίας θεωρήθηκε εργαλείο αγωγής των πολιτών και η πολύμορφη ένταξη ψηφίδων ιστορίας στο καθημερινό γίνεσθαι ακολούθησε. Και έτσι, οι Έλληνες, που στην πλειονότητά τους αγνοούσαν, στα 1700 και τα ονόματα ακόμα των επιφανών προγόνων τους, ένα αιώνα αργότερα έδιναν στα παιδιά τους τα ονόματα αυτά με την ελπίδα να καταστούν άξιοι απόγονοί τους. Κατά την περίοδο 1800-1820 το πλήθος των αρχαιογνωστικών πηγών και των ιστοριών που έκανε την εμφάνισή του στον ελληνικό κόσμο παγίωσε τη συναίσθηση της συνέχειας³³.

Κι όμως, παρά τους αδιαμφισβήτητους δεσμούς των νέων Ελλήνων με τους αρχαίους προγόνους, παρά την αναγόρευση της Ελλάδας σε κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, σεβαστή μερίδα των ξένων περιηγητών εξακολουθούσε να κατηγορεί τους νέους Έλληνες για βαρβαρότητα και εκφυλισμό³⁴, ενώ και η εικόνα του «bon Turc» ήταν από τον 18^ο αιώνα δημοφιλής³⁵. Οίκτιραν, οι Ευρωπαίοι τους Έλληνες, διότι εν πολλοίς αγνοούσαν το αρχαίο τους παρελθόν. Ήταν οι κάτοικοι του χώρου που άλλοτε ήκμαζε ο πολιτισμός, ένας λαός που απώλεσε την ιστορική του μνήμη³⁶. Ακόμα και φιλέλληνες όπως ο Λόρδος Byron δεν έκρυβαν τη θλίψη τους για την κατάντια³⁷. Ωστόσο, αντιμέτωποι με την απαξίωση ή και τις προσβολές των Ευρωπαίων οι κατηγορούμενοι αντέδρασαν δυναμικά. Το 1814, ο συγγραφέας της *Απολογίας Ιστορικοκριτικής* μνημόνευσε αρχαίους, βυζαντινούς και μεταγενέστερους Έλληνες που προσέφεραν τα μέγιστα στη διανοήση «διά νὰ συντριφῶσι τὰ πληκτικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀββᾶ... ἄφ' οὔ στηριζόμενος εἰς ἀθεμελίωτα στηλιτεύματα, καὶ πάντη ἀνίσχυρα, φανερώνει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἄμουσον καὶ ἀπαίδευτον πρὸς τὰ τῆς Ἱστορίας»³⁸. Στα 1869, δε, ο Κωνσταντίνος Σάθας κατέγραψε με αποστροφή θέσεις, που στα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα είχε διατυπώσει ο Pauw στα 1787-1788³⁹.

Ενώ πολλοί περιηγητές περιέγραφαν μετά βδελυγμίας το σκέλεθρο της άλλοτε λαμπρής Ελλάδος, το ίδιο το ελληνικό γένος θεμελιώνει στις κολυμβήθρες τον αντίλογό του. Ερανιζόμενο τα ονόματα της πλειάδος των θεών, των σοφών και των ηρώων της ένδοξης αρχαιότητας το άδοξο εκπεπτωκώς έθνος ήλπιζε να αποκαταστήσει τους διαρρηγμένους δεσμούς του με εκείνους. Σαν να αισθανόταν ο καθένας ξεχωριστά πως έπρεπε να συμμετάσχει σε μια αποστολή εθνική αναβίωσης ή ανακαίνισης. Αυτή η συμμετοχή θα μπορούσε να λογιστεί και ως κολυμβήθρα του Σιλβάμ για τον περιβόητο εκφυλισμό στους αιώνες της δουλείας. Άλλωστε, πρέπει να τονιστεί, πως γι' αυτό τον ξεπεσμό δεν ήταν απολύτως υπεύθυνοι οι Έλληνες, αλλά ήταν η έκπτωση αυτή αναπόφευκτη συνέπεια της ζοφερής και οπωσδήποτε παράνομης – όπως εξηγούσαν οι ίδιοι οι Έλληνες αλλά και Ευρωπαίοι παρατηρητές – κυριαρχίας των Οθωμανών⁴⁰. Το 1761 ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ καλούσε τους Έλληνες «να ανακαλέσουν τὰς μούσας»⁴¹. Η ανάκληση των Μουσών συνετελέσθη δια της παιδείας αλλά και δια της επαναφοράς των ονομάτων τους. Βρισκόταν, λοιπόν, η ανακαίνιση του ονομαστι-

κού σε συνάρτηση με την αντίδραση στον εκφυλισμένο ελληνικό λαό των Ευρωπαίων⁴². Εύστοχα επομένως η ροπή συνδέεται και με την προσπάθεια ενίσχυσης του φιλελληνισμού δια της κρούσεως των ευαισθητών χορδών της ευρωπαϊκής διανοήσεως⁴³.

Η επαναφορά των αρχαίων ονομάτων έλαβε, όπως θα δούμε, χαρακτήρα διελληνικό, το ρεύμα της αλλαγής της ονοματοδοσίας παρέσυρε με τη ζειδωρη πνοή του πέρα από την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα, τη Μακεδονία, την Ήπειρο, την Κύπρο, τη Σμύρνη και την Καππαδοκία.

5. «Ίδου τώρα, δὲν εἶναι τὸ ὄνομα σου πλέον Ἰωάννης, ἢ Παῦλος κτλ. ἀλλ' εἶναι Περικλῆς, ἢ Θεμιστοκλῆς ἢ καὶ Ξενοφῶν...»

Ἢδη στα 1803, ο Αδαμάντιος Κοραῆς, σε ομιλία του στη *Société des Observateurs de l' homme* στο Παρίσι τόνισε την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων, προβάλλοντας ως τεκμήριο και την αλλαγή στην ονοματοδοσία των πλοίων. Ονόματα μεγάλων ανδρών της αρχαιότητας όπως Θεμιστοκλής και Ξενοφών είχαν υποκαταστήσει αυτά των Αγίων⁴⁴. Πράγματι, τα πλεούμενα αποτέλεσαν ίσως τον πρώτο φορέα της μεταβάπτισης, ίσως για να δοκιμαστούν οι αντοχές της ρηξικέλευθης τάσης έναντι της καθεστηκυίας ονοματολογικής τάξης⁴⁵.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να επισημάνουμε έναν άλλο πρώιμο φορέα αρχαιοελληνικής ονοματοθεσίας: τα προεπαναστατικά έντυπα. Το 1811 κυκλοφόρησε στη Βιέννη ο *Λόγιος Ἑρμῆς* και το 1819 κυκλοφόρησαν τέσσερα ωκύμορα περιοδικά: η *Ἀθηνᾶ* και *Τὸ Μουσεῖον* στο Παρίσι, η *Καλλιόπη* στη Βιέννη και η *Ἴρις* στο Λονδίνο⁴⁶. Λίγο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους έκαναν την εμφάνισή τους η *Ἀθηνᾶ* (1831) ο *Ἀπόλλων* (1831) και ο *Τριπτόλεμος* (1833). Η τάση αυτή, της αρχαιοελληνικής "τυπωνυμίας", διατηρήθηκε – φθίνουσα έστω – καθ' όλο τον 19^ο αιώνα⁴⁷.

Για να επιστρέψουμε στον Κοραή, επισημαίνουμε πως ο ίδιος, στα «Προλεγόμενα» της *Γεωγραφίας* του Στράβωνος τόνισε: «Ἐὰν... ἔν ἀπὸ τῆς παρακμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὰ σημεῖα ἦτο καὶ ἡ ἀγάπησις τῶν Ῥωμαϊκῶν ὀνομάτων, ἐξεναντίας ἔν ἀπὸ τα σημεῖα τῆς ἐνεργουμένης σήμερον ἀναγεννήσεως αὐτοῦ πρέπει νὰ λογίζεται ὁ ζῆλος τῶν Ἑλληνικῶν ὀνομάτων... Ἐπαινετὸν ἔργον ἐργάζονται ὅσοι γονεῖς θέτουσιν εἰς ἀκόμη ἀνονόμαστα τέκνα ὀνόματα Ἑλληνικὰ καὶ Ἑλλήνων ὄχι τυχόντων, ἀλλὰ τῶν ἀξιεπαίνων... Πλὴν ὁμως τούτου, ἡ ἀλλαγή τοῦ ὀνόματος εἰς τί χρησιμεύει δὲν ἐξεύρω.. Ἐὰν δὲν ἔχη ἀληθῶς φρονήματα Ἑλληνικὰ, ἡ μετονόμασις εἶναι μωρὰ ἀλαζονεία...»⁴⁸.

Ὡς τεκμήριο αδιάσειστο της ενότητας της ελληνικής πνευματικής παράδοσης προβλήθηκε η γλώσσα⁴⁹. Ὅπως εξηγούσε ο Κωνσταντῖνος Κούμας στα 1813, παρά το γεγονός ότι η ομιλούμενη ελληνική γλώσσα «δὲν

ταυτίζεται με την παλαιάν... είναι δὲ θυγάτηρ ἐκείνης, καὶ διέσωσε πολλὰ ἐκ τῶν μητρικῶν ἀγαθῶν της»⁵⁰.

Ήταν βέβαια ἡ ἀποψη τοῦ Κούμα πολὺ πιο λογικὴ, πιο διαφωτιστικὴ, ἀπὸ τὴν ρομαντικὴ, θα λέγαμε, πρόταση ἐνὸς Ἀθηναίου, που στα 1833 πρότεινε τὴν ἀναβάπτιση τῶν ἡρώων τῆς Ἐπανάστασης, να ὀνομαστοῦν δηλαδὴ ὁ Καραϊσκάκης Λεωσθένης, ὁ Μπότσαρης Νικόστρατος, ὁ Τσόκρης Θράσυλλος καὶ Ραζικότσικας Πολύξενος⁵¹.

Τότε ακριβῶς, στα 1833, ὁ Κούμας, ἀφοῦ ἐπαινοῦσε τὴν κόρη τοῦ Ελένη Κατακουζηνοῦ που «ἐφιλοτιμήθη» να δώσει στα παιδιὰ τῆς τα ελληνικὰ ὀνόματα Πηνελόπη, Χαρίκλεια, Αλέξανδρος, Ἀχιλλέας, Σοφία καὶ Δημοσθένης τόνιζε πως «εἶναι ὄνειδος τῶν ὀνοματοθετῶν ὅταν οἱ ὀνομαζόμενοι μείνουν ἀπαίδευτοι, καὶ «ἔτώσια ἄχθη ἀρούρης»,»⁵².

Στα 1823 μιὰ ἄλλη λόγια τῆς ἐποχῆς, ἡ Ζακυνθινὴ Ελισάβετ Μουτζά-Μαρτινέγκου ἐπαινοῦσε τὴν ξαδέλφη τῆς Ἀγγελικὴ Κοργιαλένιου γιὰ τὴν ἐπιλογή τοῦ ὀνόματος Πηνελόπη γιὰ τὴν κόρη τῆς καὶ παράλληλα ἐξέφραζε τὴν ευχὴ τὸ παιδί να μοιάσει, με τὴν κατάλληλη διαπαιδαγώγηση, στὴν ἐνάρετη καὶ φημισμένη Πηνελόπη⁵³. Πράγματι, ἡ κόρη τῆς Ἀγγελικῆς ἀπέτελεσε τὴν καθ' ὅλα ἀξία σύζυγο τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου⁵⁴.

Τὴ θέση τοῦ Κούμα γιὰ τὴ συμφωνία ὀνόματος καὶ προσώπου, τὴν ἐγνοία τοῦ γιὰ τὸ διασυρμὸ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχαίων καὶ τὴ γελοιοποίηση τῶν συγχρόνων, ἐξέφρασε στα 1815 καὶ ὁ Ἰωάννης Βηλαράς σὲ ἐπιστολὴ τοῦ στὸν Γεώργιο Καλαρά: «Καθε πρᾶγμα στὸν κερὸ τοῦ... Τὸ ὄνομα δὲν κανὴ τὸ πρᾶγμα· ξεχωρηστα τα ἀσηνηθηστα ὀνοματα στ' ἀφτη τοῦ λαοῦ, ἦνε σαν τ' ἀσηνηθηστα φορεματα στα ματηα...»⁵⁵. Σαν να θεωροῦσε ἀκαιρο ὁ Βηλαράς τὸ "κίνημα" τῆς ἀνακαίνισης τῶν ὀνομάτων ὅπως ὁ Κοραῆς καὶ ἄλλοι στοχαστὲς θεωροῦσαν παράκαιρη καὶ πρόωρη τὴν ἐπανάσταση ἐξαιτίας τῆς δουλοπρέπειας, τῆς δεισιδαιμονίας καὶ βαρβαρότητας τῶν ἠθῶν⁵⁶. Τα ὀνόματα δὲν θα ἀποτελοῦσαν τὸ ὄχημα γιὰ τὴν ταύτιση με τοὺς προγόνους, οὔτε καὶ θα ἀπέσειαν τὶς κατηγορίες τῶν ξένων, ἐφόσον ὁ λαὸς ἐξακολουθοῦσε να βρίσκεται ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀμάθειας. Ἀντιθέτως, οἱ κακομοίρηδες ρακένδυτοι ὁμώνυμοι τῶν ἡρώων θα προκαλοῦσαν τὴ χλεύη καὶ τὸν γέλωτα.

Πάντως οἱ συστάσεις τοῦ Βηλαρά δὲν μείωσαν τὸν ζήλο τοῦ Καλαρά, που δύο περίπου χρόνια ἀργότερα ἐγράψε στὸν Χριστόδουλο Κονομάτη: «ἀπόχτισα πεδί ἐδὸ κε πενίντα ἡμέρες, ἀν μπορέσο, θα τὸ ὀνομάσω Ἀρμόδιον... ἀν κάμο κε ἄλλο, θα βάλω τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστογίτονα. ἀν γένη κορίτζι, θα τὸ βαφτίσω λέενα. κτλ. ὅταν ἀκούω τὸν Ἀριστίδιν τοῦ φίλου κὶρ Θεοχαράκι, τὸν Τιμολέοντα τὸν βαφτιστικόν μου, κε τὴν Ξανθίπιν τὴν ἀναδεκσιμιά μου μου φένετε, πως δὲν ἴμε μοναχὸς στὴν Ελλάδα...»⁵⁷. Κόρη δὲν γέννησε ὁ Καλαράς ἀλλὰ οἱ δύο γιοὶ τοῦ Καλαρά ἔλαβαν τα ὀνόματα Ἀριστογεΐτονας καὶ Ἀρμόδιος⁵⁸. Προβληματίζει τὸν ἀναγνώστη τὸ «ἀν μπορέσο» τοῦ Κορίνθιου ἐπιστολογράφου. Ἴσως ἡ ἀπάντηση να βρίσκεται στὴ μὴνιν τοῦ κλήρου πρὸς τα καινὰ δαιμόνια.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς πλέον ἐνζήλους θιασώτες τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ὀνοματοθεσίας υπῆρξε ὁ πολυγραφότατος Τρικαλινὸς ἰατρός, δάσκαλος καὶ κληρικὸς Διονύσιος Πύρρος ὁ Θεσσαλός⁵⁹. Ζώντας σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση

και συνδυάζοντας την ιδιότητα του ιατροφιλοσόφου με εκείνη του εκκλησιαστικού αξιωματούχου ο Πύρρος ήταν ένας από τους πλέον συνειδητοποιημένους λάτρεις της ελληνικής αρχαιότητας. Στη *Χειραγωγή Παίδων*, που εξέδωσε στη Βενετία το 1810 τόνισε: «... Καί ἂν τις νέος ἔχη ὄνομα ἢ Ῥωμαϊκόν, ἢ Ἑβραϊκόν, ἢ Ῥωσσικόν, ἢ Ἀραβικόν, πρέπει εὐθύς νὰ τὸ ἀλλάξῃ, καὶ νὰ ὀνομάζῃται μὲ ὄνομα Ἑλληνικόν, τουτέστιν ἢ Μιλτιάδης, ἢ Θεμιστοκλῆς, ἢ Ἀχιλλεύς, ἢ Θησεύς, ἢ Ἀλέξανδρος, ἢ Πλάτων, ἢ Δημοσθένης, κ.τ.λ. καὶ τότε ἕνας νέος ἀλλάζων τὸ ὄνομά του θέλει ἐντρέπεται νὰ μὴν ἔχη καὶ τὰ ἔργα τῶν προγόνων του»⁶⁰. Ο ἴδιος, τρία περίπου χρόνια αργότερα στην Αθήνα ανέλαβε να αναβαπτίσει τους μαθητές του: «Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἕκαμα εἰς τὴν σχολὴν μου μίαν ἀκαδημίαν, ὅπου ἦλθον ὅλοι οἱ μαθηταὶ καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως, τότε εἷς γραμματεὺς... ἐπροσκάλει τὸν μαθητὴν κατ' ὄνομα, καὶ αὐτὸς ἐπαρασταίετο εὐθύς, ἐγὼ δὲ λαβὼν ἕνα κλάδον τῆς δάφνης, καὶ ἐλαίας τὸν ἔδιδον εἰς τὸν μαθητὴν, ἐνταυτῷ τῷ ἔδιδον ἐγγράφως, καὶ τῷ ἔλεγον, "ἰδοὺ τώρα, δὲν εἶναι τὸ ὄνομά σου πλέον Ἰωάννης, ἢ Παῦλος κτλ. ἀλλ' εἶναι Περικλῆς, ἢ Θεμιστοκλῆς, ἢ καὶ Ξενοφῶν καὶ τὰ λοιπά... "»⁶¹.

Η ασυμφωνία χαρακτήρος και ονόματος κατέστησε και τον Νικόλαο Σπηλιάδη επικριτή, ή έστω κριτικό παρατηρητή, της αρχαιοελληνικής ονοματοδοσίας. Με αφορμή την αναφορά στον ανάξιο, του ονόματος που έφερε, φρούραρχο της Ακροκορίνθου Αχιλλέα ο Σπηλιάδης παρατήρησε: «Εἶναι παράδοξος ἡ μανία, ἣτις ἐκυρίευσεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τοῦ νὰ δίδωσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὰ παιδιά των τὰ ὀνόματα τῶν προπατόρων μας. Εἰς τὸν Πύργον ὁ Λυκοῦργος Κρεστενίτης⁶² διδάσκων τὰ γράμματα πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀφ' οὗ ἔδωκεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του τ' ὄνομα τοῦ ἀθανάτου νομοθέτου τῶν Σπαρτιατῶν ἔδωκε καὶ εἰς τοὺς μαθητάς του ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν... Ἀκούει τις λοιπὸν καὶ τοὺς ἀχθοφόρους Σωκράτους καλουμένους· καὶ ὁ Ἀχιλλεύς ἄρα, ὅστις ἦτο διάκονος καὶ διδάσκαλος τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς εἰς Ὑδραν, ἐπρόδωκε τὸ φρούριον καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο»⁶³.

Πιο δηκτικά είναι τα σχόλια του Μιχάλη Περδικάρη για τη νέα τάση: «Ἄλλοι... λαμβάνουν ὡς ἐπώνυμον κανενὸς παλαιοῦ, ἢ φιλοσόφου ἢ ἥρωος τὸ κύριον ὄνομα, στοχαζόμενοι... μὲ μόνον τὸ ξηρὸν ὄνομα εἶν' ἐκεῖν' οἱ ἴδιοι· ὅθεν ἐπωνομάσθη ἄλλος Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἄλλος Θρασύβουλος, κὶ ἄλλος Γάδαρος, καὶ ἄλλος Γόμαρος»⁶⁴.

Την φιλοπαίγμονα διάθεση του Περδικάρη δεν συμεριζόταν μάλλον ο δαιμόνιος Αλή Τεπελενλής πασάς των Ιωαννίνων, όταν στα 1819 παρατηρούσε υποψιασμένος: «Ἐσεῖς οἱ Ῥωμοῖ, μπρε, κάτι μεγάλο ἔχετε στο κεφάλι σας. Δεν βαφτίζετε πια τα παιδιά σας Γιάννη, Πέτρο, Κώστα, παρά Λεωνίδα, Θεμιστοκλή, Αριστείδη! Σίγουρα κάτι μαγειρεύετε»⁶⁵.

Το 1817, ομάδα μαθητῶν της πρωτοπόρας Ακαδημίας των Κυδωνίων, αφού αποφάσισαν να μιλοῦν ἀντί στα νέα ελληνικά στη γλώσσα του Δημοσθένη και του Πλάτωνα και αντικατέστησαν τα ονόματά τους με εκείνα των αρχαίων, επικύρωσαν την απόφασή τους με ψήφισμα και νόμο, ο οποίος μάλιστα προέβλεπε ποινή για όσους δεν συμμορφώνονταν⁶⁶.

Σημειωτέον πως επρόκειτο για μία σχολή, που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του εκ των κορυφαίων του Διαφωτισμού Βενιαμίν Λέσβιου, ο οποίος μάλιστα διητέλεσε κατά την περίοδο 1800-1812 καθηγητής και διευθυντής της⁶⁷. Στα 1817 μαθηματικά και φυσική δίδασκε στην Ακαδημία άλλος επιφανής διαφωτιστής και μαθητής του Λέσβιου, ο Θεόφιλος Καΐρης⁶⁸. Η απόφαση των μαθητών ήταν, όπως αντιλαμβανόμαστε, απόρροια του διαφωτιστικού ζεφύρου που έπνεε στο περιλάλητο αυτό ίδρυμα⁶⁹.

Το ψήφισμα υπέγραψαν οι μαθητές με δύο ονόματα, το βαφτιστικό και το αρχαιοελληνικό: Αγγελής-Αλκιβιάδης, Διδότ-Ανάχαρσις, Ιωαννίκιος-Αριστείδης, Τζάνος-Επαμεινώνδας, Δημήτριος-Θεμιστοκλής, Θεοφάνης-Κλεάνθης, Δημήτριος Κ.-Μιλτιάδης, Βασίλειος-Αγησίλαος, Σαμουήλ-Νικίας, Ιλαρίων-Ξενοφών, Παναγιώτης-Πελοπίδας, Ιωάννης-Περικλής, Λεόντιος-Φωκίων, Κωνσταντίνος-Χαβρίας, Χαραλάμπης-Παυσανίας, Γεώργιος-Πάτροκλος, Μεθόδιος-Διογένης⁷⁰.

Βορειότερα, στην Καππαδοκία πολλοί αντικατέστησαν τα τουρκογενή ή τουρκόληκτα ονόματά τους με ονόματα αρχαιοελληνικά. Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση της Ιωάννας Πετροπούλου πως στην Καππαδοκία η τάση αυτή εμφανίστηκε μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους ως συνέπεια της ύπαρξης δύο εθνικών κέντρων, της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας και της επικράτησης της Μεγάλης Ιδέας⁷¹.

Στην Κύπρο η αλλαγή στο ονομαστικό συμπίπτει, κατά τον Μενάρδο, με την Ελληνική Επανάσταση και μπορεί να θεωρηθεί και ως εκδήλωση θαυμασμού προς τον Αγώνα, ο οποίος λογιζόταν ως αγώνας «των γιγάντων εκείνων Έλλήνων τῆς παραδόσεως». Η πολεμική καταγωγή του φαινομένου καθόρισε και τη μορφή του, καθώς πλέον προτιμώμενα ονόματα υπήρξαν εκείνα των μεγάλων στρατηγών και των μυθικών βασιλέων, του Μιλτιάδη, του Λεωνίδα, του Θεμιστοκλή, του Αλέξανδρου και του Μενέλαου καθώς και του ρήτορα Δημοσθένη. Ενδιαφέρουσα είναι και η παρατήρηση του ερευνητή, που αποδίδει την απουσία των ονομάτων των βυζαντινών στρατηλατών στην αποστροφή των Ευρωπαίων για το Βυζάντιο, σε αντίθεση με το θαυμασμό για την Αρχαία Ελλάδα⁷². Τέλος δεν μπορούμε να μην ερμηνεύσουμε την στροφή των Κυπρίων και ως άλλη μια ένδειξη ελληνικής εθνικής συνείδησης και προσήλωσης στον κυοφορούμενο εθνικό κράτος, γεγονός που επιβεβαιώνεται με την εισαγωγή και διάδοση στα επόμενα χρόνια των ονομάτων Όθων, Αμαλία, Όλγα, Θεσσαλία και Κρήτη⁷³.

Στα 1843, ο μαθητής της φημισμένης Σχολής Αλιστράτης Σερρών Κωνσταντίνος Γεράκης έφερε δύο ονόματα: Κωστάκης και Καλλικλής. Στο απολυτήριό του καταγράφονται αμφότερα τα ονόματα ενώ σε επιστολή του, ο σχολάρχης Ιωάννης Χαρίδημος απευθύνεται στον αποφοιτήσαντα μαθητή του με την προσφώνηση «Αξιέραστέ μοι μαθητά κύριε Καλλίκε!»⁷⁴. Το όνομα Κωνσταντίνος δεν εμφανίζεται στο κείμενο ενώ η αναφορά στη σταδιοδρομία των συμμαθητών του Καλλικλέους ακολουθεί τον ίδιο κανόνα: «Ὁ μὲν Κλεάνωρ καὶ Κλεομένης... διωρίσθησαν διδάσκαλοι... ὁ δὲ Κλεόβουλος διεδέχθη τὸν κύρ Χριστόδουλον... ὁ Ἄριστόνικος ἐψηφίσθη διὰ τὴν Προβίσταν... ἄλλ' ἄδηλος ἀκομη ἢ ἀποκατάστασις του διὰ τὴν ἀπειροκαλίαν τῶν Προβιστινῶν. ὁ δὲ Θρασύβουλος... κατέχει τὴν διδακτικὴν ἔδραν ἐν Νευροκόπῳ»⁷⁴.

Βεβαίως, δεν μας εκπλήσσει η ανακάλυψη της παρουσίας του φαινομένου στο πρότυπο αυτό εκπαιδευτικό ίδρυμα, το οποίο, στο καταστατικό του εξυμνούσε την παιδεία ως «ούρανοβράβευτον δῶρον» και «τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρώπου... γνώρισμα διαυγέστατον» και έθετε ως σκοπό τον εξοστρακισμό του ψηλαφητού σκότους της αμάθειας⁷⁵.

Όσον αφορά στη Μακεδονία, εμφανής αύξηση της αρχαιωνυμίας παρατηρείται στα μέσα του 1850 περίπου και αυτό οφείλεται κυρίως σε πέντε λόγους⁷⁶. Πρώτος λόγος είναι η εξάπλωση της ελληνικής παιδείας στη ύπαιθρο, δια του σχολείου και δια του βιβλίου, σε αγόρια και κορίτσια, η οποία με την αίγλη της προσέλκυσε ελληνόφωνους και αλλόφωνους. Ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, με τις υποτροφίες και την όλη δράση του συνέβαλε αποφασιστικά στην εκπαίδευση των Μακεδόνων και στη διαμόρφωση μιας ελληνικής εθνικής συνείδησης, η οποία εδραζόταν στην ελληνική γλώσσα και στη γνώση του ιστορικού παρελθόντος⁷⁷. Δεύτερος παράγοντας είναι ο ρομαντισμός, που αν και βρισκόταν στον αντίποδα του διαφωτισμού, ευνοούσε τη στροφή στο παρελθόν⁷⁸. Κάπου εδώ έχει τη θέση της, ως τρίτος παράγων και η Μεγάλη Ιδέα, ως κινητήριος δύναμη. Μια πιο... διαφωτιστική θεώρηση μας φέρνει στη δράση, από άποψης ονοματοδοσίας, της γενιάς που γαλουχήθηκε με τα νάματα του διαφωτισμού.

Βεβαίως, δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας το φαινόμενο του εξαρχαϊσμού των ονομάτων, συνδεδεμένο οπωσδήποτε με το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο αναζωπυρώθηκε στα 1850 περίπου δια της στροφής της πλειονότητας των λογίων στην καθαρεύουσα. Μνημείο της περιρρέουσας, επί των γλωσσολογικών και ονοματολογικών, ατμόσφαιρας στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, αποτελεί και το γνωστό, γραμμένο το 1885, διήγημα του Γεωργίου Βιζυηνού «Διατί ή μηλιά δέν ξγινε μηλέα», όπου ο συγγραφέας στηλιτεύει την επιπολάζουσα πλην άγωνα αρχαιοπληξία.

6. Ταλαίπωρον γένος! ἔξ οἴων εἰς οἶα!⁷⁹

Η σφοδρότητα της αντίδρασης της Εκκλησίας στην καινοφανή έως αιρετική αλλαγή της ονοματοθεσίας ήταν ανάλογη της προκλήσεως. Στα 1819 ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ καταδίκασε, με εγκύκλιό του, που δημοσιεύτηκε στο βραχύβιο αντικοραϊκό περιοδικό *Καλλιόπη* της Βιέννης, την καινοτομία η οποία θεωρήθηκε «ὡς μία καταφρόνησις τῆς Χριστιανικῆς ὀνοματοθεσίας... διόλου ἀπροσφυῆς καὶ ἀνάρμοστος». Ο κλήρος έπρεπε να δραστηριοποιηθεί έντονα ώστε: «νὰ λείψῃ τούντεὔθεν καὶ ἡ κατάχρησις αὐτή, καὶ ἀφεθέντες τῆς ἀκαίρου καὶ μηδὲν ἔχούσης τὸ χρήσιμον φιλοτιμίας καὶ ἐπιδείξεως οἱ γονεῖς καὶ ἀνάδοχοι νὰ ὀνοματοθετῶσιν εἰς τὸ ἔξῃς... τὰ εἰθισμένα ταῖς εὐσεβέσιν ἀκοαῖς πατροπαράδοτα χριστιανικὰ ὀνόματα...»⁸⁰. Για την Εκκλησία, τότε, το οικείο, για τους διαφωτιστές, αρχαίο ελληνικό αντιπροσώπευε το άλλο και θα εξακολουθούσε να το αντιπροσωπεύει για πολύ ακόμα⁸¹.

Το ερώτημα είναι εάν στις παραμονές της εθνεγερσίας ο ονοματοθέτης προτιμούσε τη δόξα και τη χάρη των αγίων από τη χάρη και τη δόξα των προπατόρων. Όσον αφορά στην ίδια την αντίδραση, δεν ξενίζει τον ιστορικό. Οι ανώτεροι κληρικοί της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, οι επίσκοποι και οι μητροπολίτες του Οικονομικού Πατριαρχείου αποτελούσαν οργανικό τμήμα του καθεστώτος του σουλτάνου, ήταν ανώτατοι και επισήμως αναγνωρισμένοι αξιωματούχοι της Υψηλής Πύλης. Για την Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία η αιχμαλωσία του γένους ήταν η θεία τιμωρία για τις αμαρτίες του. Η αιχμαλωσία θα αποτελούσε το καθαρτήριο, όπου ο περιούσιος λαός θα εξαγινιζόταν από τα αμαρτήματα⁸². Σε αυτό το καθαρτήριο τα ονόματα των ειδωλολατρών ήταν εξοβελιστέα.

Και όμως πλήθαιναν εκείνοι που εμποτισμένοι με την καινή διδασκαλία και απελευθερωμένοι από τα δεσμάτα θρησκευτικά έδιναν στα παιδιά τους ονόματα αρχαιοελληνικά. Σε μία εποχή επαναστατική, στο επίπεδο των ιδεών κυρίως, ο λαός ο περιούσιος απέσειε τα δεσμά της αιχμαλωσίας του από τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία. Μπορεί ο Μέγας Αλέξανδρος να μην αντικατέστησε τον Άγιο Δημήτριο και ο Αριστοτέλης και ο Πλάτωνας να μην εκτόπισαν τον Μέγα Βασίλειο και τον Γρηγόριο τον Θεολόγο ως ονόματα-πρότυπα αλλά είναι γεγονός πως ορθώθηκαν δίπλα τους ως τμήμα αναπόσπαστο και εκείνοι του ελληνικού παρελθόντος. Επρόκειτο για μία ακούσια και οπωσδήποτε αξιοθαύμαστη συνύπαρξη του αρχαιοελληνικού με το βυζαντινό παρελθόν, μία συνύπαρξη η οποία σε θεωρητικό επίπεδο θα γινόταν πραγματικότητα μισό αιώνα αργότερα⁸³. Ήταν ένας ιδιότυπος «συνδυασμός τῶν παλαιῶν πρὸς τὰ καινά», που πρόσφερε στο έθνος έρμα και πυξίδα, για να ερανιστούμε την έκφραση του Μανουήλ Γεδεών⁸⁴.

Η απάντηση του Κοραή στην πατριαρχική εγκύκλιο εμπεριέχεται σε επιστολή του προς τον Ιάκωβο Ρώτα, όπου στηλιτεύεται η μωρία του «Πλακουντοπόλη», όπως αποκαλεί το ρασοφόρο συντάκτη της: «Ταλαίπωρον γένος! ἔξ οἴων εἰς οἶα! Καὶ τοῦτο κατὰ τὴν δεκάτην ἑννάτην ἑκατονταετηρίδα! ὁπότε μέγα μέρος τοῦ γένους κινεῖται εἰς τὸ νὰ ἐπιστρέψῃ ἀνάπαλιν ἀπὸ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔλεινὰ ο ἴ α, εἰς τὰ προγονικά

ο Ία», αναφωνεί ο σοφός άνδρας. Ακολούθως ο Κοραΐς δίνει συμβουλές στο Ρώτα για την «άνατροφήν και παιδείαν» του γιου του Ξενοφόντα και τον συμβουλεύει, σε περίπτωση που αποκτήσει κόρη να της δώσει το όνομα Φαιναρέτη, το όνομα δηλαδή της μητέρας του Σωκράτη αλλά και εκείνης του Ιπποκράτη⁸⁵. Ο Ρώτας ακολούθησε τις συμβουλές του φίλου του· μετά τον Ξενοφόντα ονόμασε την κόρη του Ελευθερία, ενώ στον επόμενο γιο του έδωσε το όνομα Πλάτων. Βεβαίως μερίμνησε ώστε οι φορείς των ονομάτων να καταστούν άξιοι αυτών με παιδεία ελληνική⁸⁶.

Παρά τις προτροπές των λογίων, τα παραδοσιακά ονόματα, τα ονόματα της εκκλησιαστικής παράδοσης, δεν έμελλε να εγκαταλειφθούν· πώς θα μπορούσε να γίνει άλλωστε αυτό εφόσον η Εκκλησία διατηρούσε τον κραταιό ρόλο της στη ζωή του υπόδουλου έθνους. Τα ονόματα των αγίων και των οσίων παρέμειναν δημοφιλή, όπως είναι δημοφιλή και σήμερα⁸⁷. Ωστόσο ήταν πλέον φανερά τα ρήγματα, υπό τη μορφή διαφοροποιήσεων που υποδήλωναν ένα βασίλειο και μία αυγή. Με την πολυτέλεια της γνώσης των γεγονότων που ακολούθησαν μπορούμε να μιλήσουμε για μία ιστορική στιγμή. Ήταν η περίοδος του ώριμου Διαφωτισμού, οπότε η Ελλάδα εισήλθε με καθυστέρηση τριών και πλέον αιώνων στη νέα εποχή⁸⁸.

Στο λυκαυγές της δεύτερης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα ο αναθάλλων ελληνικός κόσμος λοιπόν, εμπνευσμένος από τη μελέτη της ιστορίας του και διαποτισμένος με τα νάματά της οραματιζόταν την αναβίωση του αλλοτινού του μεγαλείου⁸⁹. Απαραίτητη προϋπόθεση για την αναβίωση αυτή ήταν η ελευθερία, της οποίας έπρεπε να δείξει, με κάθε μέσο, πως ήταν άξιος.

¹ «Εἶπ' ὄνομ' ὅττι σε κείθι κάλεον μήτηρ τε πατήρ τε,
ἄλλοι θ' οἱ κατὰ ἄστυ καὶ οἱ περηναιετάουσιν.
οὐ μὲν γάρ τις πάμπαν ἀνώνυμός ἐστ' ἀνθρώπων,
οὐ κακὸς οὐδὲ μὲν ἐσθλός, ἐπήν τὰ πρῶτα γένηται,
ἀλλ' ἐπὶ πᾶσι τίθενται, ἐπεὶ κε κακῶσι τοκῆες».

Ὅμηρου, *Ὀδύσσεια*, θ 550-554, Homeri *Opera*, t. III, recognovit brevisque adnotatione critica indruxit Thomas W. Allen, Οξφόρδη 1917, σ. 146.

² «Τίς ποτ' ὠνόμαζεν ὧδ'
ἐς τὸ πᾶν ἐτητύμως,
μή τις ὄντιν' οὐχ ὀρώμεν προνοί-
αισι τοῦ πεπρωμένου
γλῶσσαν ἐν τύχαι νέμων,
τὰν δορίγαμβρον ἀμφινεικῆ
θ' Ἑλέναν; ἐπεὶ πρεπόντως
ἑλένας, ἔλανδρος, ἐλέπτολις...»

Αίσχυλου, *Αγαμέμνων*, στ. 681-690, Aeschyli *septem quae supersunt tragoedias*, ed. Denys Page, Οξφόρδη 1972, σ. 162.

³ Η κυκλοφορία ευπώλητων εγχειριδίων ονοματολογίας επιβεβαιώνει το αληθές του λόγου. Βλ. ενδεικτικά Παναγιώτη Μαυρόπουλου, *Η δύναμη του ονόματός σου*, Αθήνα 2005.

⁴ Κωνσταντίνου Φουρκιώτη, *Δημοσθένης προς Βοιωτόν (Περί του ονόματος)*. Συμβολή εις την προστασίαν του ονόματος, Αθήνα 1962, σ. 44· Δικαίου Β. Βαγιακάκου, *Σχεδιάγραμμα περί των τοπωνυμικών και ανθρωπωνυμικών σπουδών εν Ελλάδι 1833-1962*, Αθήνα 1964, σ. 145-151· Χαράλαμπος Συμεωνίδη, *Εισαγωγή στην Ελληνική Ονοματολογία*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 75-78.

⁵ Γεωργίου Ν. Χατζηδάκι, «Και πάλιν περί των ελληνικών επιθέτων», *Γλωσσολογικά έρευναι* τ. Β', επιμ. Δικαίου Β. Βαγιακάκου, Αθήνα 1977, σ. 552-553· Νίκου Αθ. Κατσάνη, «Ανθρωπωνυμικό Λιτοχώρου», *Ανακοινώσεις Γ' και Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου "Ο Όλυμπος στους αιώνες"*, Ελασσόνα 1988, σ. 53-70, βλ. σ. 53-54· Ιωάννη Δ. Ψαρά, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 23-24· Felipe Fernández-Armesto, «Επίλογος: Τι είναι ιστορία σήμερα;», *Τι είναι ιστορία σήμερα;*, επιμ. David Cannadine, μτφρ. Κώστα Αθανασίου, Αθήνα 2007, σ. 271-292. Βλ. σ. 271.

⁶ Β. Δ. «Περί τῆς ἀρμοδιότητος τῶν Νομαρχῶν, καὶ περὶ τῆς κατὰ τὰς Νομαρχίας Ὑπηρεσίας»: «Ὅσοι πολῖται δὲν ἔχουν παρονόματα, ὀφείλουν νὰ δεχθούν τοιαῦτα· ἀλλὰ δὲν τοῖς ἐπιτρέπεται νὰ ἀλλάσουν κατ' ἀρέσκειαν τὸ ἅπαξ ἀποδεχθέν, εἰμὴ μόνον συναινέσει τοῦ Βασιλέως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 17, 4/16 Μαΐου 1833, ἄρθρ. 11, ἐδάφ. 19.

⁷ Κατσάνη, «Λιτόχωρο», σ. 54-55. Για τα επώνυμα βλ. Μανόλη Τριανταφυλλίδη *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Προλεγόμενα-επεξεργασία κειμένου-σχόλια Ε. Σ. Στάθη, Θεσσαλονίκη 1995.

⁸ J.-P. Migne, *Patrologiae Graecae* vol. 53: *John Chrysostom*, Παρίσι 1862, σ. 279.

⁹ Λουκίας Δρούλια, «Η εθμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ο Διαφωτισμός. Ένα παράδειγμα από την Αχαΐα», *Μνήμων* 10 (1984), σ. 187-201, βλ. σ. 187-189.

¹⁰ Βλ. τις παρατηρήσεις του Συμεωνίδη, *Ονοματολογία*, σ. 79-80.

¹¹ Βλ. Δημητρίου Β. Οικονομίδη, «Όνομα και ονοματοθεσία εις τας δοξασίας και συνηθείας του ελληνικού λαού», *Λαογραφία* 20 (1962), σ. 446-542· Π. Παπαζαφειρόπουλου, *Περισυναγωγή γλωσσικής ύλης και εθίμων του ελληνικού λαού ιδία δε της Πελοποννήσου παραβαλλομένων εν πολλοίς προς τα των αρχαίων*, Πάτρα 1887, αλλά και την ενδιαφέρουσα εργασία της Α. Χρ. Οικονομοπούλου, «Άγιοι προστάτες, θεραπευτές-τιμωροί, για τη μάνα και το παιδί στη λαϊκή ιατρική παράδοση», *Δελτίο Α' Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών* 56 (2009), σ. 78-85. Βλ. τα θεομητορικά προσωνύμια στο Παντελεήμονος Καρανικόλα, *Θεομητορικά Προσωνύμια. Ονόματα, επώνυμα, προσαγορεύματα, προσήσεις, αλληγορίες, παρεπωνυμίες, εξονομασίες και επονομασίες δια την Θεοτόκον Μαρίαν*, Αθήνα 2007.

¹² Αρκεί κάποιος να διαβάσει τον Ζητιάνο του Ανδρέα Καρκαβίτσα (1896) για να κατανοήσει το φάσμα της εκμετάλλευσης. Βλ. επί του ζητήματος Γεωργίου Α. Βαρβαρέτου, *Κομπογιαννίτες, ματσουκάδες, οι ξακουσμένοι γιατροί από το Ζαγόρι της Ηπείρου*, Αθήνα 1972.

Πρβλ. και την απομύζηση που περιγράφεται λεπτομερώς στο «Οδοιπορικό» του Νοταρά [Πηνελόπης Στάθη, «Το ανέκδοτο Οδοιπορικό του Χρύσανθου Νοταρά», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1984), σ. 127-280].

¹³ Κυριακίδη, «Παρατηρήσεις», σ. 338-340· Του ιδίου, «Γλώσσα», σ. 371. Αξιοσημείωτη η αναφορά του Σίμου Μεγάρδου, «Περί των ονομάτων των Κυπρίων», *Αθηνά* 13 (1904), σ. 257-294, βλ. σ. 266-267, σε μία "αγιογένεση", ώστε να βρει το όνομα τον αγίο του: «Κατόπιν έκ τοῦ ὀνόματος Βρυόνης... καὶ σήμερον προφέρεται Βκονῆς (Μόρφου) ἢ Ῥκονῆς (Νατὰ) ἐπλάσθη καὶ θηλυκὸν Βρυόνα... εἶχε δὲ τύχην θαυμαστήν· προφερόμενον δηλ.. Βκόννα... καὶ Ῥκόννα, τέλος ἀνέμιχθη πρὸς τὴν μυθικὴν τῆς Κύπρου Ῥήγαιαν... καὶ τοιουτοτρόπως ἐπὶ τῶν ἀρχαίων τῆς Πάφου τάφων, οἵτινες γενικῶς ἀποδίδονται εἰς ἐκείνην ἀνεγείρεται καὶ ναῖσκος εἰς τὴν ἀνύπαρκτον Ἁγία Βκόνναν! Τοιαύτη ἀγία... εἶναι δὲ πιθανώτατα καθαρὰ φωνητικὴ μυθοπλασία». Βλ. και Νίκου Λανίτη, «Ονόματα Αγίων σε λαϊκά λογοπαίγνια», *Νέα Εστία* 244 (1939), σ. 294-295.

¹⁴ Θεοδώρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Νεόφυτος Ροδινός*, Λευκωσία 2007.

¹⁵ Βαγιακάκου, *Τοπωνυμικές και ανθρωπωνυμικές σπουδές*, σ. 149· Σωτηρίου Καρανικόλα, *Συμαϊκόν Ονοματολόγιον*, Αθήνα 1971, σ. 40-41· Τριανταφυλλίδη, *Οικογενειακά Ονόματα*, σ. 121· Ευάγγελου Χεκίμογλου, «Παρατηρήσεις επί των βαπτιστικών ονομάτων των ορθοδόξων χριστιανών Θεσσαλονίκης», *Α' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 29-31 Μαΐου 2009. Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 45-60, βλ. σ. 54.

Αναφερόμενος στην Κύπρο ο Μενάρδος, «Περὶ τῶν Κυπρίων», σ. 258 εξηγεί πως λόγω των πολλών ναών, των αφιερωμένων και σε μη "δημοφιλείς" Αγίους, και επειδή τάσσονταν σε αυτούς τα βρέφη διαδόθηκαν και σπάνια χριστιανικά ονόματα.

¹⁶ Βάσου Βογιατζόγλου, *Γιαννάκηδες και Γιώργηδες. Ονοματολογική και λαογραφική μελέτη*, Αθήνα 1994.

¹⁷ Βλ. και τις παρατηρήσεις του Ταχινოსλή, *Μορφές του Κωνσταντίνου*, σ. 3.

¹⁸ Παπαζαφειρόπουλου, *Περυσυναγωγή*, σ. 170.

¹⁹ Για τη πρόσληψη της ελληνικής αρχαιότητας ως ζώσας πολιτιστικής δύναμης και τη μελέτη της ως επιστροφής στις ρίζες από τους προτεστάντες και κυρίως τον Μελάγγθωνα, βλ. Asaph Ben-Tov, *Lutheran Humanists and Greek Antiquity. Melancthonian Scholarship between Universal History and Pedagogy*, Λέιδεν – Βοστόνη 2009, σ. 19-81, 133-158.

²⁰ Πετροπούλου, «Ο εξελληνισμός – εξαρχαισμός στην Καππαδοκία», σ. 143· Anthony Grafton, Glenn W. Most, Salvatore Settis, *The classical tradition*, Χάρβαρντ 2010, σ. 618-619.

²¹ Όλγας Αυγουστίνου, *Ιδανικά ταξίδια. Η Ελλάδα στη γαλλική ταξιδιωτική λογοτεχνία 1550-1821*, Αθήνα 2003, σ. 24-26.

²² Arthur Tilley, *The Dawn of the French Renaissance*, Νέα Υόρκη 1968, σ. 259 (το παράθεμα), 287-301.

²³ *Αυτόθι*, σ. 37.

²⁴ Georges Renard, «Notes sur la littérature thermidorienne», *Révolution française. Revue d'histoire moderne et contemporaine* 12 (1887), σ. 769-791, βλ σ. 779-781· Αυγουστίνου, *Ιδανικά ταξίδια*, σ. 47-48.

²⁵ Βλ. ενδεικτικά Richard Jenkyns, *The Victorians and Ancient Greece*, Οξφόρδη 1980· Frank M. Turner, *The Greek heritage in Victorian Britain*, Γέιλ 1981· C. W. Clarke – J. C. Eade (ass.), *Rediscovering Hellenism. The Hellenic inheritance and the English Imagination* Κέιμπριτζ 1989. Βλ. και τις παρατηρήσεις της Αυγουστίνου, *Ιδανικά ταξίδια*, σ. 409-411.

²⁶ Κιτρομηλίδη, *Διαφωτισμός*, σ. 82. Βλ. και Δημαρά, *Διαφωτισμός*, σ. 1-22· Άννας Ταμπάκη, *Ρεύματα ιδεών & διάλογοι επικοινωνίας με τη δυτική σκέψη*, Αθήνα 2004, σ. 28-40· Γρηγόρη Καραφύλλη, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Φιλοσοφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2008, σ. 19-25.

²⁷ Κιτρομηλίδη, *Διαφωτισμός*, σ. 82. Βλ και τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις που διατυπώνονται στο Παναγιώτη Νούτσου, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Τα όρια της διακινδύνευσης*, Αθήνα 2005, σ. 151-152, όπου επισημαίνεται η λειτουργία της «παλαιάς Ελλάδος» ως πολιτιστικό μέγεθος τόσο για την όρθωση της «Νέας Ελλάδος», όσο και την Ευρώπη.

²⁸ Γεωργίου Φίνλεϋ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Α', μτφρ, Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, επιμ. Άγγελου Μαντά, Αθήνα 2008· Κιτρομηλίδη, *Διαφωτισμός*, σ. 95-96· Παναγιώτη Ν. Χιώτη, *Η παράδοση του Διαφωτισμού στην Ελλάδα. Η περίπτωση του Α. Κοραή και του Ε. Παπανούτσου*, Αθήνα 2008, σ. 36· Ρωζάνης Δ. Αργυροπούλου, *Νεοελληνικός και πολιτικός ηθικός στοχασμός*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 22-25, 259-267.

²⁹ Ιωάννη Θ. Κακριδή, *Οι αρχαίοι Έλληνες στη νεοελληνική παράδοση*, Αθήνα 1997, βλ. κυρίως σ. 13-15, 45-51.

³⁰ Κιτρομηλίδη, *Διαφωτισμός*, σ. 76-78.

³¹ Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα τ. Γ'1, 1800-1810. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*, Αθήνα 1975, σ. 49.

³² Νάσιας Γιακωβάκη, «Προς τους αρχαίους μέσω Ευρώπης: τέσσερις "Ιστορίες της Ελλάδος", 1806-1807», *Η δύση της ανατολής και η ανατολή της δύσης*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 85-111, βλ. 109-111, όπου και η συγκεκριμένη έκφραση, την οποία ερανίζεται ο Παπαευθυμίου – μεταφραστής, το 1807, της *Ιστορίας Συνοπτικής της Ελλάδος* του Millot – από τον Κοραή («Προλεγόμενα» στα *Αιθιοπικά* του Ηλιοδώρου).

³³ Κυριάκου Ντελόπουλου, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1995, σ. 58-108· Κιτρομηλίδη, *Διαφωτισμός*, σ. 99-105· Γιακωβάκη, «Ιστορίες της Ελλάδος», σ. 85-91.

³⁴ Βλ. την πραγμάτευση του θέματος στο Κολιόπουλο, *Ιστορία της Ελλάδος*, τ. Α', σ. 48-53, όπου και η σχετική βασική βιβλιογραφία. Για μια γεύση από τις απόψεις των περιηγητών βλ. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Β'-Γ'2 (1700-1800, 1800-1810, 1810-1821), Αθήνα 1973-1975. Βλ. επίσης Αυγουστίνου, *Ιδανικά ταξίδια*, σ. 284-309.

³⁵ Ιωάννη Κ. Χασιώτη, *Αποζητώντας την ενότητα στην πολυμορφία. Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 198-206.

³⁶ Χασιώτη, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης*, σ. 196-198.

³⁷ Διαβάζουμε στο *Childe Harold's Pilgrimage*, που δημοσιεύτηκε κατά την περίοδο 1812-1818:

«Ancient of days! august Athena! where,

Where are thy men of might, thy grand in soul?

Gone - glimmering through the dream of things that were:

First in the race that led to Glory's goal,

They won, and passed away - is this the whole?».

Βλ. το ποίημα και σε ψηφιακή μορφή στη διεύθυνση <http://www.gutenberg.org/ebooks/5131>.

Για την Ελλάδα του Byron βλ. David Roessel, *In Byron's shadow. Modern Greece in the English & American imagination*, Οξφόρδη 2001, σ. 42-71.

³⁸ *Απολογία Ιστορικοκριτική*, συνθεθείσα μεν ελληνιστί υπότινος Φιλογενούς Έλληνας, επεξεργασθείσα δε... υπό Αναστασίου ιερέως και οικονόμου, Τεργέστη 1814, σ. 4. Βλ. και

³⁹ Κωνσταντίνου Σάθα. *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα 1869, σ. 618-620. Βλ. εκτενώς τις θέσεις του Corneille de Pauw στο έργο του *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Παρίσι 1788, Βερολίνο 1787-1788.

⁴⁰ Για το παράνομο της τουρκικής κυριαρχίας βλ. Γεωργίου Φαράκλα, «Η φιλοσοφική νομιμοποίηση της ελληνικής επανάστασης. Η περίπτωση του Εγέλου», *Ο Πολίτης Δεκαπενθήμερος* 55, 24 Ιουλ. 1998, σ. 24-28· Ιωάννη Κολιόπουλου, *Ιστορία της Ελλάδας από το 1800 τ. Α'*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 63-65· Νούτσου, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 152· Βλ. και τις παρατηρήσεις του Χασιώτη, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης*, σ. 41-46, για τους «σκοτεινούς αιώνες» της Τουρκοκρατίας. Βλ. επίσης Stoneman, *Κλασική Ελλάδα*, σ. 130, όπου αναφορά στην παρουσίαση της Ελλάδας ως του ιδεώδους της στραγγαλισμένης ελευθερίας.

⁴¹ *Ηθική Φιλοσοφία μεταφρασθείσα εκ του Ιταλικού ιδιώματος παρά Ιωσήπου ιεροδιακόνου του Μοισιόδακος*, Βενετία 1761, σ. 15.

⁴² Βλ. και τις παρατηρήσεις στις Loykia Droulia, «Towards Modern Greek Consciousness», *Historical Review* 1 (2004), σ. 51-67, βλ. σ. 60-64.

⁴³ «Διότι ή καταγωγή και οι τίτλοι ενός Σάβα ή Μιχάλη, μιᾶς Άννοῦς ή Τσικκινουῦς ἦσαν ὀλίγον σκοτεινοί, ἐνῶ φανερώτατος ἦτο βεβαίως ὁ ἔλλητισμός και τὰ δικαιώματα Δημοσθένους τινός ή Περικλέους, Χρυσήιδος ή Σαφροῦς. Εἶχε τοσάκις ἐν Ευρώπη λεχθῆ, ὅτι αἱ Μοῦσαι κατέλιπον τὴν Ἑλλάδα· λοιπὸν ἐντὸς ὀλίγου ἐπανῆλθον, οὐδεμιᾶς ἐξαιρουμένης» στου Μενάρδου, «Περὶ των Κυπρίων», σ. 274-276.

⁴⁴ Αδαμαντίου Κοραή, *Memoire sur l'etat actuel de la civilization dans la Grece: lu à la Societé de l; homme, le 16 Nivôse, an XI (6 Janvier 1803)*, Παρίσι 1803, σ. 44-45.

Από τα 59 πλοία της Ύδρας που έλαβαν μέρος στον Αγώνα τα 56 έφεραν ονόματα αρχαίων θεών και ηρώων. Το ίδιο συνέβαινε και στα 37 από τα 45 πλοία των Σπετσών και στα 36 από τα 40 πλοία των Ψαρών. Η τάση εισέδουσε και στην... κυωνυμία, με τον σκύλο του Τομπάζη να λαμβάνει το όνομα Κέρβερους, σε ένα πλοίο με το όνομα Θεμιστοκλής. Βλ. Δημητρίου Φωτιάδη, *Η Επανάσταση του 21*, τ. Α', Αθήνα 1977, σ. 182· Γιώργου Τσαγκρινού, «Η αρχαιογνωσία των εξεγερμένων Ελλήνων», *Ιχώρ* 7 (Μάρτιος 2001), σ. 44-63, βλ. σ. 55-57.

⁴⁵ Βλ. και τις παρατηρήσεις του Αδαμαντίου Κοραή: 'Επαίνεσα άλλοτε τούς Ύδριώτας ὅτι και εἰς αὐτά των τὰ καράβια ἄρχισαν νὰ δίδωσιν Ἑλληνικὰς ὀνομασίας· και ἐδικαίωσαν τρόπον τινά τὴν ὀνοματοθεσίαν με ἄλλα καλὰ πολιτισμοῦ... Ἄλλα πόσον ἀσυγκρίτως λαμπροτέρων ἐπαίνων ἤθελαν ἀξιοθῆν ἐὰν τὰ καλὰ ταῦτα ἦσαν ἀνάλογα με τὸ μέγεθος τοῦ πλοῦτου τὸν ὁποῖον ἀπέκτησαν διὰ τῆς ἐμπορείας!» (Στράβωνος *Γεωγραφικῶν*, εκδιδόντος και διορθούντος Α. Κοραή, μέρος Α', Παρίσι 1815, σ. θ'-ια').

⁴⁶ Αγγελικής Γαβαθά-Παναγιωτοπούλου, *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ευρετήρια. Α'. Αθηνά, Καλλιόπη, Μέλισσα, Το Μουσείον*, Αθήνα 1971, σ. ε'-στ'. Μια ματιά στα πιο πάνω ευρετήρια προσφέρει στον αναγνώστη σαφή ένδειξη του περιεχομένου τους. Εντυπωσιακό το πλήθος των αναφορών στους πρωταγωνιστές της αρχαίας ελληνικής Μυθολογίας και Ιστορίας. Για τον προεπαναστατικό τύπο βλ. αναλυτικά Αικατερίνης Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός τύπος, Βιέννη-Παρίσι (1784-1821)*, Αθήνα 1995.

⁴⁷ Κώστα Μάγιερ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Α', 1790-1900, Αθήνα 1957.

⁴⁸ Στράβωνος *Γεωγραφικών*, σ. θ'-ια'. Βλ. και Αδαμαντίου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τ. Β', πρόλογος Εμμ. Ν. Φραγκίσκου, Αθήνα 2006, σ. 237-238.

⁴⁹ Κιτρομηλίδη, *Διαφωτισμός*, σ. 105.

⁵⁰ Κωνσταντίνου Κούμα, «Διατριβή εις κατηγορίας τινάς της του Δούκα Αργούς», *Ερμής ο Λόγιος* (18), Βιέννη, 15 Δεκεμβρίου 1813. Βλ. επίσης στην ίδια δημοσίευση: «Τίς άμφιβάλλει, ότι τὸ γένος μας, καὶ ἐάν δὲν ὑπέφερε ὅσα ἐξεύρομεν κακά, ἔπρεπε νὰ ἔχη γλῶσσαν διάφορον παρὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος καὶ τῶν συγχρόνων μ' ἐκείνους Ἀττικιστῶν; Καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Πλάτωνος δὲν ἐλάλουν τὴν γλῶσσαν τοῦ Ὀμήρου· μὴδ' ἢ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος λαλουμένη ἐλαλεῖτο καὶ ἐφ' ἐξῆς, ὅταν ἔζων οἱ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντες συγγραφεῖς. Τοῦτο εἶναι τόσον εἰς ὅλους τοὺς χρόνους ὥστε, ὅστις ζητεῖ τὴν ἀπόδειξιν του, φαίνεται, ὅτι δὲν ἔχει καμμίαν κοινωνίαν μὲ τὴν παιδείαν· δὲν ἔχει οὐδ' ὀβολοῦ νοῦν νὰ προσέξῃ εἰς τὰς πολλὰς καὶ παντοδαπὰς μεταβολὰς, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ μετ' αὐτῶν αἰ λαλούμεναι γλῶσσαι...».

⁵¹ Τριανταφυλλίδη, *Οικογενειακά ονόματα*, σ. 141.

⁵² Κωνσταντίνου Κούμα, *Γραμματική δια σχολεία*, Βιέννη 1833, σ. λε'-λστ'.

⁵³ Φαίδωνος Κ. Μπουμπουλίδου, *Ελισάβετ Μουτζά-Μαρτινέγκου*, Αθήνα 1965, σ. 147.

⁵⁴ Νίκου Σταθάτου, «Η γυναίκα του Λασκαράτου», *Ελληνική Δημιουργία*, Αφιέρωμα 73 (1951).

⁵⁵ Επιστολή Ιωάννη Βηλαρά προς Γεώργιο Καλαρά, 24 Οκτωβρίου 1815 στον Κώδικα Οικονόμου Λαρισσαίου-1-271-276, συλλογή ΚΕΜΝΕ, Ακαδημία Αθηνών. Το έγγραφο περιλαμβάνεται στη ψηφιακή συλλογή της Ακαδημίας, βλ. <http://psifiakaarxeia.academyofathens.gr/rec.asp?id=79453>.

⁵⁶ Βλ. Νούτσου, *Διαφωτισμός*, σ. 161-162, όπου πλήθος πηγών.

⁵⁷ Επιστολή Γεωργίου Καλαρά προς Γεώργιο Κονομάτη, 2 Απριλίου 1817 στον Κώδικα Οικονόμου Λαρισσαίου-1-322-323, συλλογή ΚΕΜΝΕ, Ακαδημία Αθηνών. Το έγγραφο περιλαμβάνεται στη ψηφιακή συλλογή της Ακαδημίας, βλ. <http://psifiakaarxeia.academyofathens.gr/rec.asp?id=79481>.

Σημειωτέον πως η Λέαινα ήταν ερωμένη του Αριστογείτονα ή του Αρμοδίου, η οποία μετά το φόνο του Ιπάρχου και ενώ βασανιζόταν, έκοψε τη γλώσσα της με τα δόντια για να μην προδώσει τους τυραννοκτόνους.

⁵⁸ Άγγελου Ν. Παπακόστα, *Γεώργιος Καλαράς*, Αθήνα 1966, σ. 33-36. Βλ. επίσης «Προσωπικότητες» στην *Αργολική Βιβλιοθήκη*: http://teneia.gr/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=84&Itemid=

89&lang=en.

⁵⁹ Για τον Πύρρο βλ. επιγραμματικά Σπύρου Μαρκέτου, «Πύρρος, Διονύσιος», *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 8, Αθήνα 1991, σ. 397-398.

⁶⁰ Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού, *Χειραγωγία των Παίδων, ήτοι πραγματεία περί χρεών του ανθρώπου*, Βενετία 1810.

⁶¹ Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού, *Περιήγησις Ιστορική και Βιογραφία*, Αθήνα 1848, σ. 70-71. Πρβλ. Γεωργίου Βιζυηνού, «Διατί ή μηλιά δέν ἔγινε μηλέα», *Εβδομάς*, 27 Ιανουαρίου 1885: «Καὶ ἐπῆρε λοιπὸν τὸ κονδύλι καὶ ἤρχισε νὰ μᾶς διορθῶνῃ τὰ ὀνόματά μας: "Πῶς σὲ λέγουν ἐσένα;" "Θεόδωρο Μπεράτογλου". "Ὁχι, βρὲ χαϊβάνι! Θουκυδίδη σὲ λέγουν. Θουκυδίδη Μπεράτογλου". "Εσένα, πῶς σὲ λέν;" "Δημήτρη Ντεμριτζόγλου". "Ὁχι, βρὲ χαϊβάνι! Δημοσθένη Ντεμριτζόγλου". Καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς ἐν μίᾳ ἡμέρᾳ μετέβαλεν, ὁ ἀθεόφοβος, ὅλα τὰ βαπτιστικά μας ὀνόματα, ἀρσενικά καὶ θηλυκά, τοιοῦτοτρόπως ὥστε, ἂν συνέβαινε νὰ ἔλθῃ κατ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴν εἰς τὸ χωρίον μας ξένος τις ἐκ τῶν ἀγαθῶν φιλελλήνων, θὰ ἐπίστευεν ἀναμφιβόλως ὅτι ἀνεκάλυψεν αἴφνης τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ὀλοζώντανον, μὲ ὅλους αὐτῆς τοὺς θεοὺς, τὰς θεάς, τοὺς ἡμιθέους καὶ τοὺς ἥρωας, τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς σοφοὺς τῆς φοιτῶντας εἰς τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον, γυμνοὺς μὲν τοὺς πόδας καὶ ἀσκεπεῖς τὴν κεφαλὴν, ὅπως ἄλλοτε, ἀλλὰ βρακοφοροῦντας καὶ γελεκοφοροῦντας καὶ ἀντεροφοροῦντας! Ὅπως δῆποτε, ὅταν ὁ ἀσυνείδητος ἐκεῖνος ἄνθρωπος, ἔπεισε τὸν κόσμον ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι τοῦ Γεωργῆ τοῦ χωρίου μου, ἀλλὰ ὁ Γοργίας, τὸ πρᾶγμα δὲν μοῦ ἤγγισε τόσον δὰ τὴν καρδίᾳ μου· τὸ ἐπῆρα δι' ἀστεῖον...».

⁶² Ο Λυκούργος Κρεστενίτης ήταν απόφοιτος της Ιονίου Ακαδημίας και μέλος της Φιλικής Εταιρείας, ο οποίος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά γεγονότα του Αγώνα. Στο νέο ελληνικό κράτος χρημάτισε υπουργός σε διάφορα υπουργεία. Νυμφεύθηκε τη Μαριγώ Μαυρομιχάλη ενώ είναι αξιοσημείωτα τα αρχαιοελληνικά ονόματα στενών συγγε-

νών του: Αριστείδης, Σόλων και Επαμεινώνδας. Βλ. http://istorika-8emata.blogspot.com/2008/04/blog-post_07.html και <http://www.hellenica.de/Griechenland/NeuGes/Bio/GR/LykourgosKrestenitis.html>.

⁶³ Νικολάου Σπηλιάδου, *Απομνημονεύματα, 1821–1843*, τ. Α', Αθήνα 1851, σ. 395-396, σμμ. 1.

⁶⁴ Μιχαήλου του Περδικαρίου Ιατρού, *Προδιοίκησις εις τον Ερμήλον ή Δημοκριθηράκλειτον*, Βιέννη 1817, σ. 64.

⁶⁵ Φωτιάδη, *Η Επανάσταση Α'*, σ. 182· Δημαρά, *Διαφωτισμός*, σ. 60.

⁶⁶ Ambroise Firmin-Didote, *Notes d' un voyage dans le levant en 1816 et 1817*, Παρίσι 1826, σ. 385: «Επειδή τήν μὲν πατρώαν ἀναλαβέσθαι φωνήν, τήν δὲ χύδην καὶ ἀγοραϊαν, ὡς πάντη ἀνοίκειον ἡμῖν τοῖς τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων ἀπογόνους παντὶ τῷ θυμῷ ἀπάσασθαι ἐφιέμεθα, δεδόχθαι πᾶσιν ἡμῖν νόμον εἰσενεγκεῖν τόνδε, ὡσθ' ἦνικ' ἂν συνῶμεν, ἑλληνιστὶ πάντας ἡμᾶς συνδιαλέγεσθαι καταναγκάζειν. Νόμος. Ἐπιμελεῖσθαι ἕκαστον ἡμῶν ἑλληνιστὶ ὅσον οἶόν τε συνδιαλέγεσθαι· ὅς δ' ἂν μὴ ἐθέλῃ τοῦτο, σελίδα Ὀμηρικὴν ἐνώπιον ἡμῶν ἱστάμενος ἀπαγγέλλειν ἀποτισάτω τίμημα»

⁶⁷ Για τον Βενιαμίν Λέσβιο βλ. τη μονογραφία της Ρωζάνης Δ. Αργυροπούλου *Ο Βενιαμίν Λέσβιος και η ευρωπαϊκή σκέψη του 18^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2003. Βλ. και Γιώργου Διζικιρίκη, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και το ευρωπαϊκό πνεύμα 1750-1821*, Αθήνα 1985, σ. 54-56· Χρήστου Γ. Πατρινέλη, «Βενιαμίν ο Λέσβιος» στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* τ. 2, Αθήνα 1990, σ. 239.

⁶⁸ Για τον Θεόφιλο Καΐρη βλ. Δημητρίου Πασχάλη, *Θεόφιλος Καΐρης*, Αθήνα 1928· Ι. Μ. Χατζηφώτη, *Ο Ελληνικός Διαφωτισμός προάγγελος του 1821*, Αθήνα 1871, σ. 102-109. Βλ. επιγραμματικά και στις Ρωζάνης Δ. Αργυροπούλου, «Καΐρης Θεόφιλος» *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* τ. 4, Αθήνα 1991, σ. 205-206.

⁶⁹ Ο Didot, *Notes*, σ. 385, υποστηρίζει πως με δική του εισήγηση οι μαθητές προχώρησαν στην επαναφορά της αρχαίας ελληνικής στον καθημερινό λόγο. Για την Ακαδημία των Κυδωνίων βλ. Χρίστου Π. Σολδάτου, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922)*, τ. Α', *Η γέννηση και η εξέλιξη των σχολείων*, Αθήνα 1989, σ. 101-107.

⁷⁰ Didot, *Notes*, σ. 386.

Για τον Γάλλο ελληνιστή και φιλέλληνα, που μαθήτευσε πλάι στον Κοραή, παρακολούθησε μαθήματα στην Ακαδημία των Κυδωνίων για δύο μήνες και δίδαξε την τέχνη της τυπογραφίας στον Κυδωνία Κωνσταντίνο Τόμπρα βλ. *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* τ. 7', Αθήνα 1990, σ. 341-342. Για το ταξίδι του Didot στην Ελλάδα βλ. Άλκη Αγγέλου, *Των Φώτων. Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 1988, σ. 319-328· Αυγουστίνου, *Ιδανικά ταξίδια*, σ. 355-358.

Για τις μετονομασίες στη Μικρά Ασία βλ. εκτενώς Ιωάννας Πετροπούλου, «Μετονομασίες, εξαρχαϊσμός, εθνική ένταξη. Μικρά Ασία (19^{ου} αιώνας)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12 (1997-1998), σ. 169-188.

⁷¹ Ιωάννας Πετροπούλου, «Ο εξελληνισμός – εξαρχαϊσμός των ονομάτων στην Καππαδοκία τον δέκατο ένατο αιώνα», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 7 (1988-1989), σ. 141-200. Βλ. και Ιωάννη Η. Κάλφογλου, *Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου*, εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια Σταύρου Θ. Ανεστίδη, Αθήνα 2002, σ. 22-24.

⁷² «... ὅσον ἀπώτερον ἦσαν τὰ "ἅγια χρώματα" τῆς Ἑλλάδος, ὅπου κατεβάλλοντο καὶ πάλιν οἱ ἀσιατικοὶ στρατοὶ, τόσον μεγαλοπρεπέστερον ἀντήχουν αἱ κατ' αὐτῶν νῖκαι, ὡς θρίαμβος ὄχι τῶν ἀτυχῶν Ῥωμαίων ἢ τῶν ταπεινῶν Χριστιανῶν "τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων", ἀλλὰ τῶν γιγάντων ἐκείνων Ἑλλήνων τῆς παραδόσεως... Ἦτο ἄρα ἐπόμενον πάντες οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰδέας τοῦ Ἀγῶνος, πάντες οἱ πνέοντες ἐκδίκησιν, νὰ παραγκωνίσωσι τὰ ὀνόματα τῶν ὀσίων καὶ μαρτύρων, τοῦ Παφνουτίου καὶ τοῦ Συμεῶν, καὶ νὰ δοξάσωσι τοὺς ἥρωας καὶ τοὺς νικητὰς, τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν Ἀχιλλέα», Μενάρδου, «Περὶ τῶν Κυπρίων», σ. 273-274. Ὅσον ἀφορᾷ στὴν Κύπρον ὁ Μενάρδου, (*Αυτόθι*, σ. 275-276) καταγράφει, πέρα ἀπὸ τὰ ὀνόματα ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενό μας, καὶ τὰ ἐξῆς: Ἀγαθοκλῆς, Ἀγλαΐα, Ἄδωνις, Ἄθηνᾶ, Ἄθηνόδωρος, Ἄναξαγόρας, Ἄντιγόνη, Ἀριάδνη, Ἀρίσταρχος, Ἀριστείδης, Ἀριστογείτων, Ἀριστόδημος, Ἀριστοκλῆς, Ἀριστοτέλης, Ἀσπασία, Ἀφροδίτη, Βρασιδάς, Διογένης, Ἑλπινίκη, Ἐπαφρόδιτος, Ἐρατώ, Ἐρμιόνη, Εὐαγόρας, Εὐέλθων, Ζήνων, Θεανώ, Θουκυδίδης, Ἴπποκράτης, Ἴφιγένεια, Καλλιστώ, Κλεάνθης, Κλειώ, Κλεοπάτρα, Λυκοῦργος, Λύσανδρος, Μελπομένη, Νέαρχος, Νεοκλῆς, Νικοκλῆς, Ξανθίππη, Οὐρανία, Πανδρόσια, Παρμενίων, Πάτροκλος, Πανσίλυπος, Πελοπίδας, Περικλῆς, Πηνελόπη, Πλάτων, Πολύβιος, Πολυξένη, Σόλων, Σοφοκλῆς, Σωκράτης, Τεῦκρος, Τηλέμαχος, Φαίδων, Φιλόκυπρος, Φιλοποίμη, Χαρίδημος καὶ Χαρίλαος.

Για τα κυπριακά ὀνόματα βλ. καὶ τὴν διδακτορικὴν διατριβὴν τοῦ Ἀνδρέα Κολίτση, *Περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν ἐπωνύμων τῶν Κυπρίων*, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, 1963.

⁷³ Μενάρδου, «Περὶ τῶν Κυπρίων», σ. 276.

⁷⁴ Αθανασίου Γιομπλάκη, «Η Κεντρική Σχολή Αλιστράτης», *Μακεδονικά* 4 (1960), σ. 381-390, βλ. την επιστολή σ. 384-386.

⁷⁵ Γεωργίου Χατζηκυριακού, *Σκέψεις και εντυπώσεις, εκ περιοδείας ανά την Μακεδονία, 1905-1906*, Αθήνα 1962, σ. 128-130· Κωνσταντίνου Ι. Κοντού, *Η ιστορία της Αλιστράτης*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 141-165.

⁷⁶ Για την περίπτωση της Μακεδονίας βλ. τη μελέτη μου (εμπλουτισμένη μορφή μεταπτυχιακής διατριβής), *Το Ονομαστικόν στη Μακεδονία 1750-1900. Διαφωτισμός και Ονοματοδοσία*, Θεσσαλονίκη 2012.

⁷⁷ Βούρη, *Υποτροφίες*, σ. 27-30.

⁷⁸ Είναι ενδιαφέρουσα μια ματιά στους τίτλους των παιδικών και νεανικών βιβλίων του 19^{ου} αιώνα. Η αύξουσα πορεία που επισημαίνεται μαρτυρεί τη ζήτηση για μόρφωση αλλά και τη θέληση του έθνους για μόρφωση των πολιτών του. Πρόσεξε τον ηθικό κυρίως, αλλά και τον φρονηματιστικό-ιστορικό χαρακτήρα των περισσότερων βιβλίων. Βλ. Ντελόπουλου, *Βιβλία 19^{ου} αιώνα*, σ. 58-484.

⁷⁹ Αδαμαντίου Κοραή, *Αλληλογραφία*, τ. Γ' 1817-1822, εκδ. Κωνσταντίνου. Θ. Δημαρά, Άλκη Αγγέλου, Αικατερίνης Κουμαριανού, Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκου, Αθήνα 1983, σ. 179.

⁸⁰ Βλ. την Εγκύκλιο του Κωνσταντίνου Θ. Δημαρά, *Ο Κοραής και η εποχή του*, Αθήνα 1953, σ. 291-296.

⁸¹ Βλ. σημ. 90 τις περι ονομάτων εγκυκλίους. Πρόσεξε τον αδιάλειπτο φόβο απέναντι στο άλλο, είτε αυτό είναι αρχαιοελληνικό, είτε σλαβικό, είτε ξενόφερτο. Είναι αυτός ο φόβος ένδειξη ανασφάλειας ενός φορέα αλλά κι ενός ολόκληρου εθνικού κράτους, ή έστω μερίδας του έθνους.

⁸² Για την θέση του Πατριαρχείου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Παρασκευά Κονιόρτα, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17^{ου}- αρχές 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1998. Βλ. επίσης Ιωάννη Κολιόπουλου, *Ιστορία της Ελλάδος τ. Α'*, σ. 35-37 και Του ίδιου, «Δυτικά της Εδέμ: Η ανακαίνιση του Ελληνικού Έθνους και η νοσταλγία του "Ανατολικού" παρελθόντος», *Δυτικά της Εδέμ. Η ανακαίνιση του ελληνικού έθνους και του "ανατολικού" παρελθόντος. Δοκίμια της περιόδου 1989-2004*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 51-61. Για τη στάση του Πατριαρχείου έναντι των φορέων και των τάσεων διαφωτισμού βλ. Φίλιππου Ηλιού, *Τύφλωσον Κύριε τον λαόν σου*, Αθήνα 1964.

⁸³ Βλ. και τις παρατηρήσεις του Καραφύλλη, ο οποίος επισημαίνει τη συνύπαρξη του θρησκευτικού φωτός με το νέο φως. Γρηγόρη Καραφύλλη, «Η έννοια του φωτός και του φωτισμού στη φιλοσοφία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Κοζάνη 8-10 Νοεμ. 1996*, Κοζάνη 1999, σ. 207-230· Του ίδιου, *Διαφωτισμός*, σ. 85-103.

⁸⁴ Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Η πνευματική κίνηση του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, επιμ. Άλκη Αγγέλου – Φίλιππου Ηλιού, Αθήνα 1976, σ. 244.

⁸⁵ «Όθεν πρέπει και σύ, φίλε, ως τέκνον εύπειθέστατον τοῦ Π, νά μεταβαπτίσης τόν υἱόν σου ἀπό Ξενοφῶντα εἰς Συμεών. Τί καλόν ἔχει νά μιμηθῆ ἀπό τῆ διαγωγή και τὰ συγγράμματα τοῦ Ξενοφώντος; Ἄλλά Συμεώνων παραδείγματα θεαρέστου βίου δέν μᾶς λείπουσι. Ἔχομεν τόν Στυλίτην ἔχομεν τόν διὰ Χριστόν σαλόν. Τό μέγα και πρότιστον τοῦ Θεοῦ δῶρον, τό ΛΟΓΙΚΟΝ, ὁ πρῶτος ἀντί νά τό τελειοποιήσῃ εἰς ὠφέλειαν ἑαυτοῦ και τῶν συγκοινωνῶν τῆς πολιτείας, τό κατέτριπεν τεσσαράκοντα ἔτη εἰς στύλον λίθινον...», Κοραή, *Αλληλογραφία Δ'*, σ. 179-180.

⁸⁶ Αδαμαντίου Κοραή, *Αλληλογραφία*, τ. Ε' 1823-1826, εκδ. Κωνσταντίνου. Θ. Δημαρά, Άλκη Αγγέλου, Αικατερίνης Κουμαριανού, Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκου, Αθήνα 1983, σ. 178-179.

⁸⁷ Είναι γεγονός πως η Εκκλησία της Ελλάδος τηρούσε μια παλίνδρομη, άλλοτε συμβιβαστική και άλλοτε αφοριστική στάση – αμηχανίας ή και ανασφάλειας ένεκα – απέναντι στην αρχαιοελληνική ονοματοδοσία. Η εν ισχύ εγκύκλιος του 1997 επιχειρεί το συμβιβασμό των διεστώτων. Θεωρούμε σκόπιμη την περιγραφή της πορείας από την άρνηση στην αποδοχή, διότι συνήθως παρουσιάζεται, μόνο η μία πλευρά του νομίσματος.

Στην εγκύκλιο «περί τοῦ μὴ γίνεσθαι δεκτοὺς ἑνὸς βαπτίζομένου παιδίου πολλοὺς ἀναδόχους καὶ περὶ τοῦ μὴ δίδοναι ἑκάστῳ βαπτίζομένῳ ὀνόματα πλείον τοῦ ἑνός», του 1874, απαγορεύεται ρητά, ως "ξενοπρεπές" και "όθνειον" έθιμο η βάπτισή με περισσότερα από ένα ονόματα, χωρίς να γίνεται σαφής μνεία κατά των αρχαίων ελληνικών ονομάτων [βλ. Στεφάνου Γιαννόπουλου (επιμ.), *Συλλογή των εγκυκλίων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, μετά των οικείων Νόμων, Β. Διαταγμάτων, Υπουργικών Εγγράφων, Οδηγιών κ.τ.λ. από του 1833 μέχρι του 1901*, Αθήνα 1901, σ. 29-30]. Η απαγόρευση ονοματοδοσίας άλλης από τη χριστιανική θα έρθει με εγκύκλιο του Μαρτίου του 1934, όπου αναφέρεται (γράφουμε επί λέξει, διότι μέσα από τα λόγια αυτά γίνεται κατανοητό και το πνεύμα της προηγούμενης εγκυκλίου): «Διά τῆς... ἀπηγορεύθη κατὰ τὴν βάπτισιν τῶν νηπίων νά δίδωνται τοῖς βαπτίζομένοις πλείονα τοῦ ἑνός ὀνόματα... Ἐπειδὴ ὁμως δὲν ἐξηλείφθη εἰσέτι ἔντελῶς ἢ τοιαύτη συνήθεια καὶ ἐπὶ πλέον τὰ δίδόμενα κατὰ τὴν βάπτι-

σιν ονόματα δὲν εἶναι ἐντελῶς χριστιανικά, παρακαλεῖσθε ὅπως παράσχητε τὰς ἀπαιτούμενας ὁδηγίας εἰς τὸν καθ' Ὑμᾶς κληρὸν, ὅπως καὶ ἐν πάσῃ μὲν εὐκαιρία, ἀλλ' ἰδίως πρὸ τῆς τελετῆς τοῦ Βαπτίσματος, καθοδηγῶσι μετὰ προσοχῆς καὶ συνέσεως τοὺς τε γονεῖς καὶ ἀναδόχους, ἵνα ἐν μόνον ὄνομα δίδωσι εἰς τὰ βαπτιζόμενα παῖδια, τοῦτο δὲ εἶναι ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐορταζομένων Ἁγίων, καὶ δὴ τῶν πανηγυρικώτερον καὶ γενικώτερον ἐορταζομένων... Εἶναι δὲ εὐνόητον, ὅτι τὸ διδόμενον ὄνομα... παρέχει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν χριστιανὸν νὰ γνωρίσῃ τὸν βίον τοῦ Ἁγίου... καὶ νὰ ἔχη τὴν ἐντεῦθεν ψυχικὴν ὠφέλειαν... καὶ δίδει λαμπρὰν ἀφορμὴν, ἵνα ὁ χριστιανὸς προσφεύγῃ εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Ἁγίου... καὶ καλλιερῆῃ ἰδιαίτερον εὐλάβειαν πρὸς τὸν Ἅγιον... Ὅθεν... παρακαλεῖσθε ὅπως προτρέψητε καὶ Κληρὸν καὶ Λαὸν, ἵνα δίδῃ... ὀνόματα μόνον Ἁγίων καὶ ἱερῶν προσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ἀποφεύγῃ δὲ ὀνόματα μὴ χριστιανικῶν προσώπων, καὶ ὁ ἐφημέριος ἀρνήτῃ νὰ δώσῃ εἰς βαπτιζόμενον ὄνομα, ὅπερ ἔφερον αἰρετικοὶ ἢ διαβόητοι ἐπὶ κακία ἀνθρώποι καὶ ἐν γένει ἐχθροὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας...» (βλ. *Αἰσυνοδικαὶ ἐγκύκλιοι*, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῇ 100ῇ περιόδῳ τῶν εργασιῶν αὐτῆς, Αθήνα 1956, σ. 13-14). Τὸν Μάιο τοῦ 1937, ἐκδόθηκε συμπληρωματικὴ ἐγκύκλιος, ὅπως οἱ κληρικοὶ «ἀρνῶνται... δώσωσι τοῖς βαπτιζόμενοις καὶ ὀνόματα σλαυικά, ὡς ἀντιτιθέμενα εἰς τὸν ὑπὸ τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τῆς προσυλώσεως παντὸς Ἑλλήνου καὶ ἐμψυχώσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἀκραϊνῆ ἑλληνισμὸν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης. Τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα... ἐπαφίησιν Ἱερὰ Σύνοδος εἰς τὴν σύνεσιν τῶν Σεβαστῶν Ἱεραρχῶν. Οὐχ' ἤττον παρεκάλεσε τὸ Ὑπουργεῖον Θρησκευμάτων, ὅπως ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα καὶ παρέχηται ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους Ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν πᾶσα ἐνδεικνυομένη ἐνίσχυσις εἰς τοὺς Ἐφημέριους...» (Αὐτόθι, σ. 151). Τὸν Μάιο τοῦ 1955 οἱ δύο ἐγκύκλιοι ἀνανεώθησαν μετὰ τὴν ὑπόμνηση: «Ἱερὰ Σύνοδος παρακαλεῖ Ὑμᾶς ὅπως διατάξητε τὴν πιστὴν καὶ ἀπαρέγκλιτον ἐφαρμογὴν αὐτῶν... καὶ δὴ ἐπιστᾶ τὴν προσοχὴν Ὑμῶν ἐπὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ὀνομάτων σλαυικῶν, ἢ ὀνομάτων ἀνδρῶν δοαβοήτων ἐπὶ κακία καὶ ἐχθρῶν τῆς ἀμωμῆτου ἡμῶν θρησκείας» (Αὐτόθι, σ. 784-785). Τα πῶ πάνω παρέμειναν σὲ ἰσχὺ ἕως καὶ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1997, ὁπότε μὴ νέα ἐγκύκλιος σήμανε τὴν ἀρση τῶν περιοριστικῶν κανόνων ἐπὶ τῆς ὀνοματοδοσίας καὶ προέβλεπε τὴν ἐνσωμάτωσιν πολλῶν ἀρχαίων ὀνομάτων στο ὀρθόδοξο ἀγιολόγιον. Ἀφοῦ διευκρινίζεται πῶς «τὸ δικαίωμα καθορισμοῦ τοῦ ὀνόματος τῶν τέκνων, ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς...», τονίζεται: «Ἡ συνάρτησις τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ ἀγιολόγιον τῆς Ἐκκλησίας, τυγχάνει σχετικὴ τὸ μὲν διότι καὶ εἰς αὐτὸ διαλαμβάνονται καὶ ἀκατάληπτα ὀνόματα... τὸ δε διότι καὶ μόνῃ ἢ ὑπαρξίς αὐτῶν μαρτυρεῖ ὅτι τοιοῦτον οὐδὲ ὅλων τυγχάνει ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἰδιότητα τοῦ πιστοῦ. Ἐφ' ὅσον ἐν τῷ Ἀγιολογίῳ διαλαμβάνονται ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα, οἷα Πλάτων, Σωκράτης κ.ἄ., τοῦτο... ἀποτελεῖ κατάφασιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων... Δέον ὅπως προτιμῶνται ὀνόματα ἐορταζομένων Ἁγίων ἀποδεκτῶν ὄντων εὐφήμων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἡμῶν Ἱστορίας ὀνομάτων. Σημειωτέον, τέλος, ὅτι οὐκ ὀλίγα ὀνόματα ἁγίων προέρχονται ἐκ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ χώρου, ἐξᾧ ἀγασθέντα ἐν τῷ προσώπῳ ἐπωνύμων φορέων αὐτῶν, ἡγιασμένων ἐν Χριστῷ... Οὐδὲ ὅπως τέλος ἀποκλείεται ἢ ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπαρξίς ἁγίων φερόντων ὀνόματα ὡς τὰ ὑπὸ διαμφισβήτησιν ἢ καὶ ἢ ἐφεξῆς περιπτώσεις ἁγίων ἐκ τῶν φερόντων σήμερον καὶ αὔριον τοιαῦτα ὀνόματα...» [βλ. *Αἰ συνοδικαὶ Ἐγκύκλιοι*, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῇ ἑκατοντηκονταετηρίδι ἀπὸ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Αὐτοκεφάλου Αὐτῆς, τ. Ζ' (1996-2000), Αθήνα 2006, σ. 51-53].

Πρόσεξε τὴν ἀπαγόρευση τῶν σλαβικῶν ὀνομάτων καὶ πρβλ. μετὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα (ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ κατάστασις) τῆς περιόδου.

⁸⁸ Βλ. τὴ συζήτηση γιὰ τὸ ζήτημα τῆς νέας ἐποχῆς στὸν ἑλληνικὸ κόσμον στὸν Κολιόπουλον, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τ. Α' *Τὸ ἔθνος, ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία τῶν Ἑλλήνων*, σ. 11-16. Βλ. ἐπίσης Βερέμη –Κολιόπουλον, *Ἑλλάς*, σ. 19-22. Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς ἄλωσις τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Φράγκους τὸ 1204 ὡς ληξιαρχικὴ πράξις γέννησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ βλ. ἐνδεικτικὰ Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. Ε', Αθήνα 1881², σ. 3-5· Κωνσταντίνου Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Α', Αθήνα 1974, σ. 46-47. Γιὰ τὴν ἄλωσις τοῦ 1453 ὡς τέτοια πράξις βλ. ἐνδεικτικὰ Διονυσίου Α. Ζακυνθνοῦ, *Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος*, Αθήνα ²1965, σ. 7-9· Χασιώτη, *Μεταξὺ ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ ἐυρωπαϊκῆς πρόκλησις*, σ. 35-37.

⁸⁹ Κιτρομηλίδη, *Διαφωτισμὸς*, σ. 109-113· Ἀλέξη Πολίτη, «Γλώσσα, Διαφωτισμὸς καὶ Ἐθνικὴ Συνείδησις. Ἀντίπαλες ἰδεολογίες στὴς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα», *Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἀνάμεσα στὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα. Πρακτικὰ τοῦ Γ' Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τ. Α', Αθήνα 2007, σ. 463-474, βλ. σ. 465.